

INTERNATIONAL
STEP by STEP
ASSOCIATION

KWALITEITSKADER

voor educatie- en
kinderopvangvoorzieningen voor
kinderen onder de drie jaar

KWALITEITSKADER

voor educatie- en
kinderopvangvoorzieningen voor
kinderen onder de drie jaar

© Copyright ISSA – International Step by Step Association, 2016. Alle rechten voorbehouden.

Uitgegeven door ISSA – International Step by Step Association

Niets uit deze uitgave mag op enige wijze worden vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

De kinderen en volwassenen op de foto's in deze uitgave zijn afkomstig uit landen waar bij ISSA aangesloten organisaties werken aan het stimuleren van goede ervaringen in de eerste levensjaren van kinderen.

De fotorechten zijn voorbehouden aan:

© Kleuterschool VVZ Kekec, Grosuplje, Slovenië (omslag, p. 28, p. 32, p. 38, p. 46, p. 54, p. 58, p. 62, p. 66, p. 70)

© Ine Hostyn, Arteveldehogeschool Gent, België (p. 8)

© UNICEF-foto's /SWZ/2011/John McConnico (p.38, p. 50)

© ISSA-foto's /2016/John McConnico (p.12)

Typografie © Pal David Laszlo / Loop Grafika LTD

DANKWOORD

ISSA wil alle experts die hebben bijgedragen aan dit document hartelijk danken voor hun hoge professionaliteit, deskundigheid en passie voor het vakgebied 'jonge kinderen'. Het is een ingewikkelde taak om een kwaliteitskader op te stellen waarin al het personeel dat met jonge kinderen werkt vertegenwoordigd is en dat ook voor allen relevant is. In de diverse ontwikkelingsfasen van het document heeft een groot aantal experts, uit het ISSA-netwerk en daarbuiten, bijgedragen aan het document. Dit heeft geleid tot een zeer uitgebreid kader, dat inspeelt op de meest actuele en relevante eisen die aan hoogwaardige voorzieningen voor jonge kinderen worden gesteld.

ISSA is ook bijzonder veel dank verschuldigd aan de Open Society Foundations voor de jarenlange en ruimhartige steun die het ISSA heeft geboden bij haar activiteiten; het stimuleren van kwaliteitsvoorzieningen voor de allerjongste kinderen, als optimale basis voor de ontwikkeling en kennisverwerving van elk kind.

KWALITEITSKADER

voor educatie- en
kinderopvangvoorzieningen voor
kinderen onder de drie jaar

REDACTIE

Mihaela Ionescu | Programmadirecteur

HOOFDAUTEUR

Dawn Tankersley | Programmaspecialist ISSA

EXPERTGROEP

Jeroen Aarssen | SARDES, The Netherlands

Carmen Anghelescu | Step by Step CEDP, Roemenië

Lucia Balduzzi | Universiteit van Bologna, Italië

Emily Vargas Baron | RISE Institute, Verenigde Staten

Besjona Dede | Qendra Hap pas Hapi, Albanië

Pilar Fort | University of Cincinnati, Verenigde Staten

Ashkhen Gyurjyan | Step by Step Benevolent Foundation, Armenië

Hollie Hix-Small | Portland State University, Verenigde Staten

Anke van Keulen | MUTANT, The Netherlands

Cassie Landers | Columbia University, Verenigde Staten

Arianna Lazzari | Universiteit van Bologna, Italië

Jennifer LoCasale-Crouch | CASTL (Center for Advanced Study of Teaching and Learning), University of Virginia's Curry School of Education, Verenigde Staten

Regina Sabaliauskiene | CIE, Litouwen

Eunice Lumsden | University of Northampton, Verenigd Koninkrijk

Andrea Portugal | Voormalig directeur van het Cuna Mas Early Childhood Programme, Peru

Zorica Trikić | Senior programmamanager ISSA

Michel Vanderbroek | Universiteit Gent, België

Tatjana Vonta | Educational Research Institute, Centre for Pedagogical Initiatives Step by Step, Slovenië

Jayne White | University of Waikato, Nieuw-Zeeland

PEER REVIEWERS

Jill MacFaren Aviles | McFarren Aviles and Associates, Verenigde Staten

Pia Rebello Britto | UNICEF New York, Verenigde Staten

Peter Elfer | University of Roehampton, Verenigd Koninkrijk

Jean Gordon | Internationaal consultant, European Journal of Education – redactieraad, Frankrijk

Deepa Grover | UNICEF RO Genève, Zwitserland

Yoshie Kaga | UNESCO, Frankrijk

Hilde Kalthoff | Nederlands Jeugdinstituut, Nederland

Peter Mangione | Helen Gordon Center, Verenigde Staten

Raul Mercer | Flacso, Argentinië

Mary Moran | Onafhankelijk consultant, Verenigde Staten

Will Parnell | Helen Gordon Center, Verenigde Staten

Alfredo Luis Fort | Onafhankelijk consultant, Verenigde Staten

Eszter Salamon | European Parents Association, België

Bettina Schwethelm | ECD- en gezondheidsspecialist (intersectorale coördinatie) bij UNICEF CEE/CIS

Elly Singer | Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Nederland

Hiro Yoshikawa | New York University, Verenigde Staten

INHOUDSOPGAVE

- 9 VOORWOORD**
 - 9 Waarom dit kwaliteitskader?
 - 10 Hoe is dit document opgebouwd?

- 13 INLEIDING**
 - 13 Aanleiding tot het kwaliteitskader
 - 14 Het belang van kwaliteitsvoorzieningen voor kinderen onder de drie jaar
 - 16 Samen verzorgen, samen leren: relatiegebaseerde werkwijzen
 - 18 Een rechtengebaseerde benadering bij het bepalen van een kwaliteitsaanpak
 - 20 De ‘centraliteit’ van relaties in de ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar
 - 21 Het kind neemt actief deel aan de eigen kennisvergaring
 - 22 De ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar is holistisch
 - 23 Het belang van gezonde en veilige omgevingen
 - 25 De rol van ouders en families als primaire verantwoordelijke voor de ontwikkeling en kennisvergaring van een kind
 - 26 Een geïntegreerde en uniforme aanpak
 - 27 Het kader als platform voor een dialoog over kwaliteit

31 MEERDERE TOEPASSINGEN VAN HET KWALITEITSKADER ALS BASIS- EN BRUGDOCUMENT VOOR BELEID

32 FOCUSGEBIEDEN EN PRINCIPES

34 WAT KUNT U ZELF DOEN MET DIT KADER?

40 FOCUSGEBIEDEN, PRINCIPES EN AANBEVOLEN WERKWIJZEN

40 Focusgebied 1: relaties

44 Focusgebied 2: gezin en gemeenschap

48 Focusgebied 3: inclusie, diversiteit en democratische waarden

52 Focusgebied 4: gezondheid, welzijn en voeding

56 Focusgebied 5: ontwikkeling en leren

60 Focusgebied 6: observeren, documenteren, reflecteren en plannen

64 Focusgebied 7: stimulerende omgevingen

68 Focusgebied 8: professionele ontwikkeling

72 Focusgebied 9: intersectorale samenwerking

76 WOORDENLIJST

81 REFERENTIES

ISSA IS EEN LEDENORGANISATIE DIE PROFESSIONALS en organisaties uit Europa, Centraal-Azië en de rest van de wereld met elkaar verbindt. ISSA is uitgegroeid tot hét netwerk voor de ontwikkeling van jonge kinderen in Europa en Centraal-Azië. Zij begon in 1999 als een vereniging van organisaties die bezig waren met de implementatie van het *Step by Step Program*, dat in 1994 is ontwikkeld door het Open Society Institute. Vandaag de dag bouwt ISSA voort op haar expertise in het promoten van werkwijzen in educatie- en kinderopvangvoorzieningen voor kinderen tot tien jaar, waarbij het kind centraal staat. Het gaat vooral om Centraal-Oost-Europa en de Gemeenebest van Onafhankelijke Staten (GOS). ISSA wil professionaliteit stimuleren in voorzieningen voor jonge kinderen en rechtvaardige systemen van hoge kwaliteit creëren.

In 2010 heeft ISSA het kerndocument *Competent Educators of the 21st Century* ontwikkeld. Dit is gebaseerd op een eerdere versie met de naam *ISSA Pedagogical Standards*, 2003. Doel: een gedeelde visie over wat kwaliteit betekent voor iedereen die zich bezighoudt met de vraag hoe professionals de educatie en de kinderopvang vormgeven voor jonge kinderen tussen de drie en tien jaar oud. Het document is het belangrijkste kader om ISSA-leden te inspireren en ondersteunen bij het werken aan kwaliteitsverbetering. ISSA heeft hierbij nauw samengewerkt met overheids- en niet-overheidsorganisaties in de diverse landen.

ISSA begonnen aan een ambitieus proces, voortbouwend op enkele decennia expertise in professionele ontwikkelingsondersteuning voor mensen die werken met kinderen onder de drie jaar. Zij ontwikkelt een kwaliteitskader voor werkwijzen specifiek voor deze leeftijdsgroep. In de loop der jaren is onze kennis van de specifieke behoeften, eigenschappen en mogelijkheden van jonge kinderen gegroeid. We beseffen dat een document dat expliciet ingaat op deze levensperiode nuttig zou zijn voor gezinnen en iedereen die met kinderen onder de drie jaar werkt. Het kwaliteitskader zorgt voor consistentie en continuïteit, waaraan veel behoefte is. Het neemt ISSA's *Competent Educators of the 21st Century: Principles of Quality Pedagogy* als vertrekpunt, maar er zijn duidelijke verschillen. Niet alleen maken kinderen op deze jonge leeftijd een ander soort ontwikkeling door, dit kwaliteitskader richt zich ook op een breder publiek dan opvoedkundigen alleen. De behoefte aan dit kader komt voort uit het feit dat er van oudsher een groter aantal voorzieningen betrokken is geweest bij het werken met kinderen

VOORWOORD

Waarom een kwaliteitskader voor onderwijs- en educatie- en kinderopvangvoorzieningen voor kinderen onder de drie jaar?

in deze leeftijdsgroep en hun gezinnen. Hieronder vallen gezondheidsdiensten, sociale diensten en professionals. Tegenwoordig is er wereldwijd een duidelijke vraag naar formele voorzieningen voor kinderopvang, educatie, thuisbezoek en andere soorten zorgvoorzieningen die specifiek gericht zijn op het jonge kind. Er is ook behoefte aan betere coördinatie tussen instellingen die diensten bieden aan pasgeborenen, jonge kinderen en hun gezinnen.

Deze behoeften en het groeiende besef hoe belangrijk de eerste jaren zijn voor de ontwikkeling van het kind, hebben de wens bij ISSA-leden aangewakkerd om te werken volgens een uniform kader. Een kader met principes die ingaan op de specifieke behoeften en rechten van deze leeftijdsgroep en hun gezinnen.

Met dit document bekrachtigt ISSA hoe belangrijk het is dat jonge kinderen en hun gezinnen centraal staan bij alle interventies en programma's in de vroege jeugd die worden aangeboden door zeer diverse diensten. ISSA benadrukt daarbij dat een gedeeld besef van kwaliteit voor deze leeftijdsgroep cruciaal is. Alle voorzieningen voor jonge kinderen in de sectoren gezondheid, educatie en sociaal welzijn moeten continu handelen vanuit het individuele kind, dat uniek is en specifieke behoeften heeft. ■

Hoe is dit document opgebouwd?

HET KWALITEITSKADER BESTAAT UIT PRINCIPES EN AANBEVOLEN WERKWIJZEN, verdeeld over 9 *focusgebieden*.

De eerste zes focusgebieden zijn 'Relaties', 'Gezin en gemeenschap', 'Inclusie, diversiteit en democratische waarden', 'Gezondheid, welzijn en voeding', 'Ontwikkeling en leren' en 'Observeren, documenteren, reflecteren en plannen'. Deze focusgebieden richten zich op professionals in diverse settings die zelf werken met kinderen onder de drie jaar en/of met hun gezinnen. De laatste drie focusgebieden ('Stimulerende omgevingen', 'Professionele ontwikkeling' en 'Intersectorale samenwerking') richten zich op alle professionals. Denk aan degenen die zelf (direct of indirect) met kinderen werken en gezinnen en verzorgers.

Focusgebied 1:	Relaties	(5 principes, 20 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 2:	Gezin en gemeenschap	(4 principes, 17 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 3:	Inclusie, diversiteit en democratische waarden	(4 principes, 16 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 4:	Gezondheid, welzijn en voeding	(4 principes, 22 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 5:	Ontwikkeling en leren	(3 principes, 14 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 6:	Observeren, documenteren, reflecteren en plannen	(4 principes, 17 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 7:	Stimulerende omgevingen	(3 principes, 15 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 8:	Professionele ontwikkeling	(2 principes, 10 aanbevolen werkwijzen)
Focusgebied 9:	Intersectorale samenwerking	(2 principes, 12 aanbevolen werkwijzen)

Er zijn 31 principes en 143 aanbevolen werkwijzen. Binnen elk focusgebied formuleren we een aantal principes. Deze gaan in op de meest essentiële werkwijzen in het betreffende focusgebied. Ze dragen bij aan een beter en gedeeld besef van de principes. Bij elk principe wordt vervolgens een aantal werkwijzen aanbevolen. Zo worden de concepten in de praktijk van het pedagogisch domein gebracht.

Hoewel het lastig is om tijdens het werk duidelijk onderscheid te maken tussen deze werkgebieden, is de taal waarin de principes en aanbevelingen zijn opgesteld bedoeld om nadruk te leggen op het specifieke aspect van elk gebied. Doel is de huidige breedte en complexiteit van het vakgebied 'jonge kinderen' te laten zien.

Aanleiding tot het kwaliteitskader

HET KWALITEITSKADER BOUWT VOORT OP ISSA'S VISIE: een maatschappij waarin gezinnen, gemeenschappen, professionals en overheden samenwerken om te zorgen dat kinderen zich volledig kunnen ontplooiën. De ervaringen van een kind in de eerste maanden en jaren zijn hiervoor essentieel. Zij vormen de basis voor de ontwikkeling en kennisverwerving in het verdere leven. Bij kinderen onder de drie jaar zijn dergelijke ervaringen het resultaat van de mate waarin de maatschappij hen steunt, respecteert en op hen reageert. Hoe gaat de maatschappij om met het recht van het kind op ervaringen en voorzieningen van hoge kwaliteit? Het kader heeft als uitgangspunt dat er “een heel dorp nodig is” om dit waar te maken. Het gaat uit van de mogelijkheden van kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen. Het kwaliteitskader stimuleert een bredere dialoog over de vraag hoe voorzieningen en ervaringen van hoge kwaliteit er uitzien. Hoe kunnen we kinderen het beste helpen, zodat zij zich helemaal kunnen ontplooiën?

Het kader bevat een definitie voor kwaliteitsvoorzieningen voor jonge kinderen. Daarnaast erkent het ook dat de term ‘kwaliteit’ beladen is met culturele waarden, continu verandert en dat er steeds over wordt onderhandeld. Het document is een platform voor vakdiscussies op nationaal en internationaal niveau. Het is een platform dat de diverse regels rondom voorzieningen voor kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen met elkaar wil verbinden. Bovendien betekent het een gedeelde visie voor de sectoren en diensten die met kinderen en hun gezinnen werken. Doel is om intersectorale programma's te ontwikkelen, die aansluiten bij deze kinderen en gezinnen. Het kader richt zich op een brede doelgroep. Denk aan beleidsmakers en besluitvormers op lokaal en nationaal niveau, opvoedkundigen, gezondheidswerkers, sociaal werkers, aanbieders van thuiszorg, thuisbezoekers, opleiders van toekomstige en bestaande professionals, iedereen die dit soort diensten beheert en ontwikkelt, en uiteraard gezinnen.

Het kader bevat leidende principes op negen verschillende focusgebieden en beveelt werkwijzen aan om deze principes te realiseren. De principes zijn gebaseerd op humanistische en emancipatoire waarden, waarbij recente onderzoeken en theorieën zijn meegewogen. De werkwijze bij het aanbieden van de diensten is op rechten gebaseerd en op de overtuiging dat zorg, kennisverwerving en ontwikkeling tegelijkertijd plaatsvinden en gebaseerd zijn op persoonlijke relaties. Het kader beschrijft kort waarom kinderen en

Het belang van kwaliteitsvoorzieningen voor kinderen onder de drie jaar

gezinnen recht hebben op *kwaliteitsvoorzieningen* en -processen, om op die manier de ontwikkeling en de kennisverwerving van kinderen onder de drie jaar te ondersteunen.

Het kader wordt ondersteund door het meest actuele onderzoek naar het leren van kinderen onder de drie jaar en verder door ervaringen en relaties van hoge kwaliteit. Daarnaast zit het op één lijn met andere belangrijke internationale kaders en discussienota's. Denk aan *European Quality Framework for Early Childhood Education and Care* (2014), 'Review of Policies and Practices for Monitoring and Evaluating Quality in Early Learning and Development' in *Starting Strong III* (2012) van de OESO en documenten van UNESCO en UNICEF. Het kader bevat ook nieuwe manieren om naar kinderopvang en kennisverwerving te kijken. ■

DE EERSTE JAREN VAN EEN KIND VORMEN EEN ENORM KWETSBARE PERIODE, waarin tegelijkertijd ook veel mogelijkheden zijn. Wat er in deze speciale jaren wel of juist niet gebeurt, kan levenslange invloed hebben op iemands gezondheid, gedrag, vaardigheid om relaties aan te gaan en succes in opleiding en werk.

Voorzieningen voor baby's en zeer jonge kinderen onder de drie jaar krijgen steeds meer aandacht in nationaal beleid, in onderzoek en bij financiële ondersteuning. Er zijn steeds meer kinderen onder de drie jaar die gebruikmaken van dit soort voorzieningen (OESO, 2001, 2006; UNESCO, 2014). Landen merken daarbij steeds meer dat er niet voldoende kan worden ingespeeld op de vraag (ISSA, 2013). Het is niet genoeg om dit soort diensten geïsoleerd van elkaar aan te bieden. Landen moeten ook zorgen voor kwaliteitsstructuren en -processen voor alle voorzieningen die gericht zijn op deze leeftijdsgroep.

Er zijn overtuigende redenen waarom van overheden moet worden gevraagd dat ze zich richten op kwaliteitsvoorzieningen voor alle jonge kinderen. Een aantal redenen op een rij.

- ❖ Het aanbieden van deze voorzieningen is een fundamenteel mensenrecht van elk kind, zoals omschreven in het *Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind* (VN).
- ❖ Een groeiend aantal kinderen onder de drie jaar maakt gebruik van voorzieningen buitenshuis.

- ❖ Meer dan 90% van de jonge kinderen en hun gezinnen heeft toegang tot gezondheidsdiensten als prenatale zorg, bevallingen door getrainde zorgaanbieders, consultatiezorg, inenting, monitoring van de groei en de behandeling van veel voorkomende kinderziekten.
- ❖ Er is steeds meer bewijs dat positief ouderschap op deze leeftijd significant kan bijdragen aan de gezondheid, ontwikkeling en kennisverwerving in het verdere leven van het kind. Ondersteuning aan ouders via thuisbezoeken en voorzieningen voor jonge kinderen is dus van groot belang.
- ❖ De vroege ervaringen van een kind, zeker in de eerste drie jaar, vormen de basis voor de toekomstige gezondheid, tevredenheid, groei, ontwikkeling en leerprestaties. Op school, binnen het gezin en de gemeenschap en in de rest van het leven.
- ❖ Het is goed voor de maatschappij om alle kinderen een degelijke basis te bieden. Sociaaleconomische en gendergerelateerde ongelijkheid hebben minder effect, risicofactoren zoals armoede en uitsluiting worden kleiner en de sociale cohesie versterkt. Kwaliteitsvoorzieningen voor kinderen onder de drie jaar kunnen een manier zijn om ongelijkheid in de maatschappij kleiner te maken of op te heffen.
- ❖ Investerings in diensten voor jonge kinderen - met name kinderen onder de drie jaar - leveren meer rendement op dan latere investeringen in technisch, beroepsgericht en hoger onderwijs (Heckman, 1999). Bovendien verkleinen ze het risico op kindermishandeling en verwaarlozing in grotere mate dan behandelingen.
- ❖ Het belang van specifieke kwaliteitsvoorzieningen voor kinderen onder de drie jaar wordt onderschreven door publicaties van meerdere wetenschappelijke instellingen, waaronder de neurowetenschappen, de ontwikkelingspsychologie, de educatie en andere vakgebieden. Het laat zien dat de specifieke ervaringen van een kind onder de drie jaar zeer bepalend zijn voor het inperken, dan wel vergroten van het sociale, fysieke en cognitieve potentieel van een kind.

We weten al jaren dat zwangere vrouwen, baby's en kinderen onder de drie jaar een goede gezondheid en goede voeding, verzorging en stimulansen nodig hebben. Deze kwetsbare groep moet worden beschermd. Zij heeft toegang nodig tot sociale programma's en voorzieningen en moet worden beschermd tegen mishandeling en uitbuiting. Het blijkt

Samen verzorgen, samen leren: relatiegebaseerde werkwijzen

uit steeds meer onderzoeken dat kinderen onder de drie jaar consistente, stimulerende en interactieve relaties nodig hebben. Voor een optimale ontwikkeling en kennisverwerving van jonge kinderen is het heel belangrijk dat er sociale processen en wederkerige, ontvankelijke, respectvolle en goed afgestemde relaties zijn tussen hen en de belangrijkste volwassenen in hun leven. Hieronder vallen ouders, andere familieleden en professionals. Onderzoek geeft ook meer inzicht in de complexe sociale, cognitieve en emotionele ontwikkelingsaard van een kind tijdens de eerste drie levensjaren. Studies bevestigen verder dat mensen die met deze leeftijdsgroep werken een specifiek soort aandacht moeten geven en over specifieke competenties moeten beschikken. ■

VAN OUDSHER WAS HET IN VEEL CULTUREN VOLDOENDE om kinderen jonger dan drie jaar gevoed, veilig en schoon te houden. Tegenwoordig weten we dat leren al voor de geboorte begint en dat alle ervaringen leerervaringen zijn, of ze nu zo bedoeld zijn of niet. Kinderen onder de drie jaar leren vooral via processen waarbij anderen hen verzorgen. Ze leren wanneer ze worden gewaardeerd, wanneer er naar hen wordt geluisterd en wanneer ze tijdens het communiceren worden gerespecteerd. Ze leren hun lichaamsbewegingen te coördineren, maar ook een groot aantal zelfhulp-, zelfregulerings-, sociale en communicatieve vaardigheden die ze tijdens hun leven gaan gebruiken.

Deze kennis heeft ons perspectief veranderd op wat kwaliteitsvoorzieningen voor deze groep inhouden. Doordat deze leeftijdsgroep voornamelijk werd bediend door de gezondheidszorg, is een nogal medisch gebaseerd model gestimuleerd bij het zorgen voor kinderen. De nadruk lag vooral op gezondheid en hygiëne. Dit model houdt echter geen rekening met de zeer uiteenlopende vaardigheden en behoeften van baby's en heel jonge kinderen en dat is niet voldoende als we kijken naar de holistische ontwikkeling van kinderen. Sociale en emotionele stimulering van jonge kinderen is net zo belangrijk als fysieke zorg. Om dezelfde reden betekent kwaliteit voor kinderen onder de drie jaar evenmin simpelweg een kleinschalige versie van een voorschools programma. Een gespecialiseerde aanpak is nodig.

Kwaliteitskinderopvang en -educatie aan kinderen onder de drie jaar wordt in groeiende mate beschouwd als *pedagogy of care*, gebaseerd op een *verzorgingsethiek* voor de educatie

aan zeer jonge kinderen. Vanuit dit opzicht worden verzorgingsmomenten beschouwd als geschikte leerervaringen voor kinderen. Een *pedagogy of care* betekent dat je verder gaat dan alleen het efficiënte ‘managen’ van kinderen en het uitvoeren van taken op basis van vooraf bepaalde routines en procedures. Het betekent dat je ook rekening houdt met ‘de ethische perspectieven bij de manier waarop een maatschappij omgaat met zijn jongste burgers’ (Rockel, 2009:6). Een *pedagogy of care* beschouwt zeer jonge kinderen als kwetsbaar, maar ook als competente leerlingen en communicatoren. Kinderen worden gerespecteerd als actieve bijdragers en deelnemers aan hun eigen kennisverwerving en ontwikkeling. Ze worden beschouwd als burgers op dit moment (en niet alleen als toekomstige volwassenen in een nog onbepaalde toekomst), die recht hebben op en behoefte aan kwaliteitservaringen, in welke context ze zich ook bevinden.

Een *pedagogy of care* beseft dat baby’s en heel jonge kinderen autonomie hebben en dat zij een actieve rol spelen bij hun eigen kennisverwerving. Kinderen onder de drie jaar zijn verbazingwekkend actieve, sociale partners. Zij dragen op een creatieve manier bij aan het opzetten en onderhouden van interactie met de belangrijkste volwassenen in hun leven. Deze werkwijze ziet in dat het goed is voor de ontwikkeling en de kennisverwerving als volwassenen begrijpen dat baby’s en peuters hun eigen manier hebben om hun behoefte aan ontvankelijke zorg uit te drukken. De werkwijze bouwt voort op het cruciale concept dat tijdens de verzorging van het kind de verbondenheid en de interpersoonlijke band tussen volwassene en kind de basis vormen voor kennisverwaring en ontwikkeling. Deze aanpak draait dus niet om het formeel ‘lesgeven’ aan het kind.

Een *pedagogy of care* stoelt zich op werkwijzen die de relatie tussen volwassene en kind uitbouwen. Dat gebeurt door middel van goed afgestemde interacties die aansluiten op de unieke behoeften, belangen en persoonlijkheid van een kind. Deze relatiegebaseerde aanpak gaat ervan uit dat de ontwikkeling en kennisverwaring van jonge kinderen worden gestimuleerd via de relaties die belangrijke volwassenen met hen opbouwen en de manier waarop deze volwassenen op hen reageren. Mensen die met deze leeftijdsgroep werken, moeten daarom onderdeel gaan uitmaken van een cultuur die draait om nadenken, reflectie en dialoog. Zij hebben een diepgaande en brede kennis nodig van de ontwikkeling en de kennisverwaring van een kind, met een respectvolle aanpak die rekening houdt met de

Een rechtengebaseerde benadering bij het bepalen van een kwaliteitsaanpak

actieve rol die baby's en heel jonge kinderen daarbij spelen. Zij moeten leren om goed naar kinderen te luisteren, naar hen te kijken en hen te gaan zien als een unieke persoonlijkheid. Ze moeten stilstaan bij wat het kind wil communiceren. Zo kunnen zij zo goed mogelijk reageren op de individuele of collectieve behoeften en belangen van het kind. ■

HOEWEL 'KWALITEIT' EEN WAARDE IS DIE ZICH CONTINU ONTWIKKELT, is zij geworteld in het *Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind en A Guide to General Comment 7* over jonge kinderen. Dit verdrag en deze richtlijn zijn afkomstig van de United Nations Convention on the Rights of the Child (Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind). ISSA heeft dit kader met principes ontwikkeld voor mensen die werken met kinderen onder de drie jaar. Hierbij bouwen we voort op de concepten van *pedagogy of care* en relatiegebaseerde werkwijzen' en op een 'rechtengebaseerde aanpak', om zo in te spelen op de behoeften van zeer jonge kinderen.

Wanneer kinderen in hun allereerste, meest kwetsbare jaren geen gebruik kunnen maken van passende voorzieningen, is dat een schending van fundamentele mensenrechten. In het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind worden de rechten van ieder kind gedefinieerd. Hiertoe behoren het recht op leven, overleven, ontwikkeling, non-discriminatie, het streven naar een focus op het belang van het kind en respect voor hun gevoelens en zienswijzen. Een rechtengebaseerde aanpak is gebaseerd op de overtuiging dat gezinnen en jonge kinderen vanaf het begin van hun leven recht hebben op beleid dat hen ondersteunt en op kwaliteitsvoorzieningen en -ervaringen.

Elk recht dat in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is opgenomen is een inherent onderdeel van de menselijke waardigheid en van een harmonieuze ontwikkeling van ieder kind. Het staat symbool voor een nieuwe visie op het kind: het kind is een zelfstandig mens met eigen rechten. Het verdrag ziet het kind als individu en lid van een gezin en een gemeenschap, met rechten die passen bij zijn leeftijd en ontwikkelingsfase. Door de rechten van kinderen te erkennen, legt het verdrag de focus op het kind in zijn totaliteit. Het beschermt deze rechten door normen vast te leggen op het gebied van gezondheidszorg, educatie en juridische, burgerlijke en sociale voorzieningen. (UNICEF, 2014)

Dit kwaliteitskader bouwt voort op een rechtengebaseerde aanpak en op het idee dat zorg, kennisverwerving en ontwikkeling onafscheidelijk zijn van elkaar. Het kader heeft als uitgangspunten:

- ❖ Het gaat uit van de ‘centraliteit’ van relaties.
- ❖ Het kind is een actieve deelnemer aan de eigen kennisvergaring.
- ❖ Het kind ontwikkelt zich op een holistische manier.
- ❖ Een gezonde en veilige omgeving verbetert de ontwikkeling en de kennisvergaring.
- ❖ De rol van ouders en familieleden als primaire verantwoordelijken voor de ontwikkeling en kennisvergaring van hun kinderen moet worden gerespecteerd en gesteund.
- ❖ Er is op alle beleidsterreinen behoefte aan een geïntegreerde en intersectorale benadering van voorzieningen voor en van de ontwikkeling van jonge kinderen.

De principes in dit kader laten zien hoe mensen die met kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen werken, kunnen zorgen voor respectvolle, ontvankelijke en goed afgestemde relaties. Verder geeft het kader aan hoe deze professionals fysieke en psychologische veiligheid kunnen bieden in stressvrije, stimulerende omgevingen, hoe zij welzijn en gezondheid kunnen stimuleren en een ‘verzorgende cultuur’ kunnen bieden via kinderopvang op maat. Zij waarderen daarbij de cultuur, taal en diversiteit van de kinderen, families en gemeenschappen en respecteren de rol die ouders, families, professionals en gemeenschappen spelen bij de opvoeding.

Er wordt tegemoetgekomen aan de rechten van kinderen wanneer zij in omgevingen zijn die hun natuurlijke nieuwsgierigheid respecteren en voeden, die stimulerende interactie bieden met volwassenen en die hen in staat stellen om vaardiger te worden in het nemen van eigen besluiten. Aandacht voor kwaliteit is belangrijk om de rechten van kinderen te waarborgen, tegen de achtergrond van de risico's op sociale uitsluiting door armoede, etnische of culturele achtergrond, gender of handicaps. Kwaliteit kan worden beschouwd als essentiële schakel tussen beleid en daadwerkelijke resultaten; kinderen profiteren alleen van een betere toegang tot educatie en kinderopvang voor jonge kinderen en als deze voorzieningen voldoen aan kernstandaarden voor kwaliteit. (UNESCO, 2014:7) ■

De 'centraliteit' van relaties in de ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar

KINDEREN ONDER DE DRIE JAAR DOORLOPEN EEN EIGEN SOORT ONTWIKKELING. Ze zijn lichamelijk en geestelijk kwetsbaar. Ze zijn bovendien voor hun verzorging afhankelijk van volwassenen. Of ze kunnen overleven en zich kunnen ontwikkelen hangt af van de relaties en de hechting met hun primaire verzorgers. Er is een 'overweldigende consensus in studies en contexten' dat kwaliteitsvoorzieningen voor deze leeftijdsgroep worden gekenmerkt door 'goed afgestemde relaties tussen jonge kinderen en volwassenen' (Dalli et al., 2011).

We beseffen nu dat zelfs pasgeborenen verbazingwekkend bekwaam zijn in het initiëren en onderhouden van relaties met de belangrijkste volwassenen die zij nodig hebben om te overleven, te leren en zich te ontwikkelen. Baby's zijn geboren om zintuigelijk te ontdekken wat gedeelde ervaringen zijn. Zij ontwikkelen na verloop van tijd een gevoel hiervoor. Het begint bij de geboorte met imitatie en spiegeling tijdens interactie met belangrijke volwassenen en groeit snel uit tot wederkerigheid en afstemming op anderen. Daarbij wordt verwezen naar voorwerpen die de gezamenlijke aandacht hebben en wordt over waarden onderhandeld.

Baby's zoeken de nabijheid van anderen, waarbij verbondenheid wordt gestimuleerd door deel te nemen aan intersubjectieve of gedeelde, wederkerige sociale interactie. Voor intersubjectiviteit is nabijheid nodig. Het is een belangrijke bron voor emotionele regulering, op voorwaarde dat er sprake is van relaties met een positieve hechting (*White & Redder, 2015*).

Baby's ontwikkelen tijdens hun interactie met anderen sociale verwachtingen over wat er het volgende ogenblik gaat gebeuren. Sterker nog, ze worden 'vanaf hun geboorte uitgerust om sociaal te zijn' (Murray, 2014). Het ontwikkelen van goede interactie tussen kind en verzorger wordt steeds vaker gezien als een recht. Goede interactie betekent lichamelijk en emotioneel aanwezig zijn, het jonge kind steunen, actief luisteren en ingaan op de signalen van het kind. Het draagt immers bij aan een gezonde ontwikkeling. Zeer jonge kinderen zijn fysieke wezens, die bewegingen en gebaren gebruiken om zich uit te drukken. Daarom moeten mensen die met hen werken alert zijn op de non-verbale communicatie; de fysieke handelingen van het kind en de geluiden die het maakt.

Kinderen zijn vanaf jonge leeftijd ontdekkers met een grenzeloze nieuwsgierigheid. Het zijn oordeelkundige besluitvormers en sociale actoren, elk met eigen unieke doelen, interesses en manieren om gevoelens en intenties te communiceren. Aan de andere kant hangt de mate waarin jonge kinderen deze vaardigheden tot uiting kunnen brengen af van de ontvankelijkheid en de steun die kinderen krijgen binnen de relatie met hun moeders en vaders, hun andere belangrijke verzorgers, hun broers, zussen en leeftijdsgenoten en het bredere netwerk van personen in hun families in ruimere zin, hun buurt, hun opvangcentrum en hun school. (*A Guide to General Comment 7, 2006: 32*) ■

ZELFS HEEL JONGE KINDEREN HEBBEN EEN SOCIAAL BEWUSTZIJN. Ze kunnen middels communicatie en samenwerking relaties aangaan met anderen. Ze kunnen ontdekken, onderzoeken en spelen. Ze zijn autonoom, kunnen zelf handelen en keuzes maken. Een kind is geen ‘schone lei’, die zorg en bescherming nodig heeft totdat de hersenen en het lichaam zich uitgebreider gaan ontwikkelen.

Baby's sturen het ritme van hun bewegingen zelf aan, net als hun zintuigen en hun reacties op de bewegingen van anderen. Hierbij voelen ze aan dat anderen ook doelen en gevoelens hebben. Via deze bewegingen zijn ze in staat om te zorgen voor interesse en affectieve reacties bij anderen (Trevarthen, 2010).

We weten nu ook dat Baby's, als ze zich veilig voelen, dichtbij hun verzorgers zijn. Ze worden betrokken bij dialogen met een hoge mate van intersubjectiviteit en nemen gericht deel aan langdurige en zelfgekozen speelsituaties. Ze vertonen bovendien merkbaar meer betrokkenheid bij hun leeftijdsgenoten als ze zich bewust worden dat ze in sociale contexten zelf invloed hebben.

Kinderen onder de drie jaar zijn niet ‘mensen aan het worden’. Ze worden geboren als volwaardige mensen, die actieve deelnemers zijn aan de routines en processen van het dagelijks leven. Ze hebben de juiste omstandigheden nodig, vooral tijd, om te leren, betekenissen uit te wisselen en tot bloei te komen. Omdat elk kind onder de drie jaar voorkeuren, behoeften en verlangens heeft, moeten volwassenen die voor hen zorgen naar hen kijken en luisteren als unieke individuen met een eigen temperament, eigen

Het kind neemt actief deel aan de eigen kennisvergaring

mogelijkheden en eigen ontwikkelingskenmerken. Volwassenen die voor deze kinderen zorgen, moeten hier gevoelig voor zijn. Zij moeten reflectie tonen en de vaak subtiele signalen die kinderen in diverse contexten afgeven, interpreteren en erop reageren. Zo kunnen zij zo goed mogelijk inspelen op de behoeften en initiatieven van het kind.

Het jonge kind is niet langer machteloos, stemloos of onzichtbaar; het is een positief deelnemende sociale actor, actief aanwezig in het hier en nu, in plaats van iets aan het 'worden' voor de toekomst. (*A Guide to General Comment 7* para. 14) ■

De ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar is holistisch

HET CONCEPT van het 'totale' kind is gebaseerd op het breed geaccepteerde principe dat alle gebieden van de menselijke groei en ontwikkeling nauw met elkaar samenhangen en elkaar wederzijds ondersteunen. De ontwikkeling van een kind bestaat uit de geleidelijke vaardigheid die het kind opdoet in zien, horen, praten, bewegen, denken en oplossen van problemen. Alle kinderen ontwikkelen vergelijkbare vaardigheden, maar wel in een verschillend tempo, afhankelijk van hun genetische achtergrond en omgeving. Of een kind in staat is om zijn potentieel volledig te benutten en zich op een holistische manier te ontwikkelen hangt rechtstreeks samen met de synergetische effecten van een goede gezondheid, voeding en bescherming, de juiste stimulansen, stabiele relaties en consistente, stimulerende interactie bij alledaagse gebeurtenissen, vaste routines en spelsituaties. Een aanpak die de ontwikkeling van het kind strikt opdeelt in gezondheid, voeding, educatie en in sociale, emotionele, fysieke en cognitieve variabelen leidt vaak tot onvolledige en niet passende zorg en ondersteuning. Dit document richt zich niet op ontwikkelingsdomeinen, die de focus hebben op wat een kind wordt geacht te bereiken. Het kader richt zich op ervaringsgebieden die professionals geacht worden aan te bieden. Alle ervaringsgebieden zijn in het leven van een jong kind onderling met elkaar verbonden en ontwikkelen zich gelijktijdig. Vooruitgang op het ene gebied beïnvloedt dus de vooruitgang op een ander gebied. Dit geldt ook omgekeerd: als er iets misgaat op een van deze gebieden, heeft dit gevolgen voor de andere gebieden. Een cruciaal aspect van de holistische aanpak is dat verzorging en kennisverwerving onafscheidelijk zijn van elkaar. Dat betekent dat beiden nodig zijn voor de ontwikkeling van het kind. Dit versterkt het concept dat een *pedagogy of care* het meest geschikt is voor deze leeftijdsgroep.

Het recht op overleven en ontwikkeling kan alleen op een holistische manier worden geïmplementeerd, door handhaving van alle andere bepalingen in het verdrag, waaronder de rechten op gezondheid, gepaste voeding, sociale veiligheid, een adequate levensstandaard, een gezonde en veilige omgeving, educatie en spel. (*A Guide to General Comment 7, 2006: 26*) ■

GEZONDE EN VEILIGE OMGEVINGEN ZIJN CRUCIAAL voor de ontwikkeling van een kind onder de drie jaar. Veiligheid, gezondheid en goede voeding zijn een belangrijk onderdeel van een kwalitatief goede omgeving. Dit kan een uitdaging zijn in gemeenschappen waarin overheden geen aandacht besteden aan de problemen die gezinnen hebben, bijvoorbeeld op het gebied van adequate huisvesting, infrastructuur en economisch welzijn. Hoewel deze kwesties buiten het domein van dit document vallen, is er een verband tussen het beleid voor kinderen van nul tot drie jaar en economische beleidsvorming. Dit mag daarom niet worden genegeerd in de dialoog over kwalitatief goede omgevingen en over de vraag wat er moet worden gedaan om kinderen een eerlijke start te geven in een gezonde en veilige omgeving.

Er is aangetoond dat toxische stress de architectuur van de hersenen bij jonge kinderen beschadigt. Deze stress wordt versterkt door ernstige armoede, een laag welzijnsniveau van de ouders, onzekere hechting, enzovoort. Omgekeerd is er een correlatie aangetoond tussen omgevingen met weinig stress en een gezonde ontwikkeling van jonge kinderen. Er zijn diverse manieren om de beschermende factoren te versterken en de hoeveelheid stress in de omgeving te verlagen.

Een van deze beschermende factoren is het aanbieden van voorzieningen en adequate middelen waarmee gezinnen kunnen bijdragen aan het welzijn, de ontwikkeling en de kennisverwerving van hun kinderen. Programma's voor thuisbezoek en ondersteuning van ouders zijn een krachtige preventiestrategie om de slechte behandeling van kinderen terug te dringen, het welzijn van ouders te vergroten en te zorgen voor een gezonde leeromgeving thuis. Gezinnen met de hoogste mate van kwetsbaarheid en achterstelling krijgen hierbij prioriteit. Hoewel jonge kinderen zeer kwetsbaar zijn, kunnen we hen ook helpen om hun veerkracht te vergroten. Onderzoeken naar gezinnen in ongunstige omstandigheden

Het belang van gezonde en veilige omgevingen

laten zien dat veerkracht gekoppeld is aan twee factoren: de kwaliteit van de relatie tussen ouders¹ en kinderen, en de mate van ondersteuning die de gemeenschap biedt. Veerkracht is geen vaststaande kwaliteit. Het kan worden gestimuleerd door ouders, familie, school en gemeenschap. Onderzoek lijkt erop te wijzen dat het vermogen tot veerkracht wordt bepaald door ervaringen op jonge leeftijd en door een vroege hechting aan primaire verzorgers.

Een andere manier om beschermende factoren te versterken is door het aanbieden van kinderdagopvang van hoge kwaliteit. Als kinderen buitenshuis, in centra of in een eigen woning, worden opgevangen, betekent 'kwaliteit' ook dat de verhouding tussen het aantal kinderen en het aantal volwassenen overeenstemt met de normen voor deze leeftijdscategorie. Een optimale volwassene/kind-verhouding in een groepssetting is 1:3 voor baby's en 1:4 voor kinderen van een tot drie jaar. Hierbij mogen de groepen niet groter zijn dan respectievelijk zes en acht kinderen. Deze verhoudingen worden doorgaans wettelijk voorgeschreven en zijn mogelijk niet haalbaar. Toch moet het onder de aandacht van wetgevers worden gebracht dat verhoudingen met meer kinderen per volwassene niet als 'kwaliteitsvoorziening' mogen worden beschouwd. Kinderen op deze leeftijd hebben meer aandacht van een volwassene nodig dan oudere kinderen. Ook hebben kinderen een 'sleutelvolwassene' nodig die getraind is in het aanbieden van kinderopvang, een volwassene die langere tijd betrokken is bij de zorg voor het kind en zorgt voor consistentie.

Onderzoek lijkt erop te wijzen dat het naleven van deze verhoudingen en het werken met een sleutelvolwassene, essentieel zijn bij het verminderen van stressgerelateerde problemen bij kinderen onder de drie jaar. Het stimuleert de hechting met verzorgers in een geschikte setting (Dalli et al., 2011). Een rustige, stille omgeving met invoelende volwassenen, die weten hoe ze met afzonderlijke baby's en jonge kinderen moeten omgaan, kan het stressniveau verlagen. Daarnaast moeten mensen die werken met kinderen onder de drie jaar, adequaat zijn voorbereid op het ontwikkelen van het kind en een methodiek hebben voor het werken met deze leeftijdsgroep. Op die manier kunnen ze werken binnen een *pedagogy of care*, op basis van relatiegebaseerde werkwijzen. Ze zijn bovendien beter in staat om het soort omgeving aan te bieden waarin kinderen tot bloei komen.

¹ Ouders of verzorgers.

Een goede start in het leven betekent dat elk kind, vanaf het moment dat het een baby is, het recht heeft op een leven in een stimulerende, verzorgende en veilige omgeving, waarin het [kind] kan overleven en lichamelijk gezond is, mentaal alert is, emotioneel veilig is, sociaal competent is en in staat is om te leren. (*A Guide to General Comment 7, 2006: 12*) ■

HET INTERNATIONAAL VERDRAG INZAKE DE RECHTEN VAN HET KIND zet uiteen welke verantwoordelijkheden ouders en de maatschappij hebben bij de educatie aan jonge kinderen. Meer specifiek vraagt het van overheden om ‘passende bijstand [te bieden] aan ouders en wettige voogden bij de uitoefening van hun verantwoordelijkheden die de opvoeding van het kind betreffen’ (art. 18.2). Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind pleit er ook voor om ‘alle passende maatregelen te nemen om het besef bij ouders te vergroten welke rol zij spelen bij de vroege kennisverwerving van het kind, om een opvoedingsaanpak te stimuleren waarbij het kind centraal staat, om respect te stimuleren voor de waardigheid van het kind en om mogelijkheden te bieden voor het ontwikkelen van begrip, eigenwaarde en zelfvertrouwen’. Verder vraagt zij van voorzieningen voor jonge kinderen dat deze een aanvulling vormen op de rol van ouders en dat zij in samenwerking met ouders hun voorzieningen vormgeven. ‘Onder meer door actieve samenwerking tussen ouders, professionals en anderen bij het volledig ontwikkelen van “de persoonlijkheid, de talenten en de geestelijke en lichamelijke vaardigheden” van het kind’. (*A Guide to General Comment 7, 2006: 47, art. 29,1 (a)*)

Kinderen moeten een sterke, veilige band ontwikkelen met hun ouders en primaire verzorgers. De reden hiervoor is dat veilige banden zorgen voor betere sociale en emotionele aanpassing in de verdere jeugd (*Murray, 2014: 19*), een hogere mate van zelfregulering en een hogere stresstolerantie. Daarnaast helpen de relaties die kinderen binnen het gezin vormen hen ook om een persoonlijke identiteit te ontwikkelen en om vaardigheden, kennis en gedrag aan te leren dat in cultureel opzicht wordt gewaardeerd. (*A Guide to General Comment 7, 2006: 42*)

Ouders en andere familieleden kennen hun kind het best. Daarom is er bij voorzieningen voor kinderen onder de drie jaar altijd een dialoog met deze mensen nodig. Er moet

De rol van ouders en families als primaire verantwoordelijken voor de ontwikkeling en kennisverwerving van een kind

worden onderhandeld over wat het beste is voor het kind. Voorzieningen moeten worden aangeboden in samenwerking met ouders en families, op een manier die hun rechten en verantwoordelijkheden met betrekking tot het kind ondersteunt. In extreme gevallen van kindermishandeling, waarbij het nodig is om kinderen te beschermen tegen hun ouders, moet bescherming worden gewaarborgd in de wet en moeten aanbieders van voorzieningen deze wetten navolgen. Een respectvolle aanpak bij de samenwerking met het gezin is een afspiegeling van een respectvolle aanpak van het kind, en draagt hier ook aan bij. Wanneer professionals vertrouwelijke relaties opbouwen met gezinnen en gemeenschappen, voelen deze zich meer betrokken bij de aangeboden diensten en nemen ze eerder deel aan programma's.

Het gezin is 'de fundamentele groep binnen de maatschappij en de natuurlijke omgeving voor de groei en het welzijn van alle gezinsleden, en met name van kinderen'.
(*A Guide to General Comment 7, 2006: 41*)

Overheden (en daarmee ook voorzieningen voor jonge kinderen) hebben de plicht om te respecteren dat ouders de primaire verantwoordelijkheid dragen om hun kinderen te verzorgen en te begeleiden, en dienen ouders hierbij te ondersteunen met materiële assistentie en ondersteunende programma's. Overheden hebben ook de plicht om te voorkomen dat kinderen worden gescheiden van hun gezin, tenzij deze scheiding in het belang van het kind is. (*A Guide to General Comment 7, artikel 9*) ■

Een geïntegreerde en uniforme aanpak

VOOR HET OPBOUWEN van zo'n basis is er samenwerking nodig tussen iedereen die contact heeft met kinderen onder de drie jaar. Denk aan bezoekers aan huis, gezondheidspersoneel, sociaal werkers, voedingsdeskundigen en aanbieders van kinderopvang en overige professionals. Een aanpak die de naadloze integratie en uitlijning van voorzieningen stimuleert, werkt voor kinderen onder de drie en hun gezinnen het beste. Tegelijkertijd wordt hiermee de privacy, autonomie en menselijke waardigheid van het gezin gerespecteerd. Verder zijn communicatie en interactie tussen de sectoren die voorzieningen voor jonge kinderen aanbieden, essentieel voor de ontwikkeling van kinderen. (*Britto, Yoshikawa, & Boller, 2011*)

Overheidspartijen worden verzocht om rechtengebaseerde, multidimensionale en multisectorale strategieën te ontwikkelen om te zorgen dat het belang van het kind het uitgangspunt vormt voor het opzetten en aanbieden van diensten. Een onderdeel hiervan is het garanderen van rechten aan jonge kinderen. Overheden dienen een systematische en geïntegreerde aanpak te promoten bij het ontwikkelen van wetten en beleid, en dienen uitgebreide en continue programma's aan te bieden voor de ontwikkeling van jonge kinderen, waarbij rekening wordt gehouden met de ontwikkelcapaciteiten van het kind tegen de achtergrond van artikel 5 van het verdrag. *(A Guide to General Comment 7, 2006: 5)* ■

HET IS ONZE INTENTIE dat dit kader een platform en referentiedocument is voor het verbinden en op één lijn brengen van lokaal, nationaal en internationaal beleid, en van werkwijzen van voorzieningen voor kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen. Het kader nodigt nationale en internationale belanghebbenden uit om na te denken over het cruciale belang van kwaliteitservaringen voor kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen. Hierbij ligt veel nadruk op de urgente behoefte aan intersectorale actie.

Er worden doelstellingen ontwikkeld om de kwaliteit van de diensten te verbeteren via een dialoog tussen de belangrijkste actoren, waaronder gezinnen en vertegenwoordigers van gemeenschappen. Het is belangrijk om kwaliteitsdoelen te bepalen. Deze helpen om de aandacht op het onderwerp te richten, zorgen voor meer politieke wil en brengen middelen op strategische wijze op één lijn met prioriteitsgebieden. Ze vormen bovendien een ankerpunt voor discussies over een betere voortrekkersrol van de overheid en promoten consistentere, beter gecoördineerde en kindgerichte voorzieningen met gedeelde sociale en pedagogische doelstellingen. Daarnaast geven ze aanbieders meer houvast, medewerkers meer sturing en ouders meer duidelijkheid. *(OESO, 2012: 10)*

Het kader richt zich op **meerdere doelgroepen** en kan worden gebruikt in verschillende sectoren. Het resultaat is een uniformere en krachtigere stem, die ervoor zorgt dat er wordt voorzien in de rechten en behoeften van zeer jonge kinderen, in samenwerking met gezinnen en gemeenschappen. Het nodigt mensen uit diverse sectoren uit om deel te

Het kader als platform voor een dialoog over kwaliteit

nemen aan discussies en om na te denken over kwaliteit, op basis van hun eigen waarden, missie, visie, mogelijkheden en cultuur. Tegelijkertijd kan iedere professional leren over andere waarden, missies, culturen, enzovoort. Zo werken we aan het ondersteunen van gezinnen en aan het aanbieden van een naadloze overgang wanneer kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen overstappen van de ene voorziening op de andere.

Zoals de afbeelding hieronder laat zien, kan het kader op **meerdere manieren** worden gebruikt om de kwaliteit van voorzieningen voor kinderen onder de drie jaar te verhogen. Het kan dienen als basis voor het stimuleren van innovatie op lokaal niveau en voor iedereen die een gedeelde visie op kwaliteit in de praktijk wil omarmen (inclusief pedagogisch medewerkers in de kinderopvang en gezondheids-, welzijns-, thuisbezoek- en ouderondersteunende programma's). Het kader is geen curriculum voor kinderen onder de drie jaar en bevat ook geen specifieke uitkomsten voor kinderen, maar kan wel worden gebruikt om de dialoog te openen over de soorten ervaringen die het meest waardevol zijn voor de ontwikkeling van jonge kinderen.

Het kader kan ook dienen als **achtergronddocument** om monitoring- en evaluatiesystemen te ontwikkelen voor kwaliteitsverbetering. Het ondersteunt ook bij het ontwikkelen van hulpmiddelen om de kwaliteit te meten van werkwijzen binnen diverse voorzieningen. Het biedt ideeën over hoe en waar diensten kunnen worden verbeterd. Dit kader gaat vooral over de *proceskwaliteit*. Het richt zich op de ervaringen die kinderen en hun gezinnen opdoen met voorzieningen voor jonge kinderen. Als een kader voor proceskwaliteit kan het ook dienen als richtlijn voor overheden, programma's en diverse instellingen. Denk aan programma's voor toekomstige en bestaande professionals, personen die professionele ontwikkelstrategieën, curricula en beleid ontwikkelen. Het stimuleert om in deze programma's principes op te nemen die kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen een ervaring van hoge kwaliteit bieden, binnen de gecombineerde context van de aangeboden voorzieningen voor jonge kinderen in hun eigen gemeenschap en land.

Het kader kan ook worden gebruikt als hulpmiddel om het **publieke bewustzijn** te vergroten van het belang van kwaliteit bij voorzieningen voor jonge kinderen en hun gezinnen. Een is een pleidooi voor dergelijke voorzieningen. Ook kan het kader het bewustzijn vergroten van de behoefte aan intersectoraal beleid, protocollen en afspraken tussen instellingen.

Sommige kwaliteitsaspecten vallen buiten de scope van dit document, omdat er beleidsontwikkelingen en investeringen voor nodig zijn op lokaal en nationaal niveau. Structurele kwaliteit bij de voorzieningen voor jonge kinderen is belangrijk. Hoewel dit kader op een aantal kwaliteitsaspecten niet direct ingaat, hopen we dat de discussies rondom kwaliteit ook rekening houden met de vraag hoe er progressieve, structurele kwaliteit kan worden gerealiseerd. Dit met het besef dat het opbouwen van kwaliteit een proces is, waarvoor je eerst duidelijke doelen moeten stellen en plannen.

MEERDERE TOEPASSINGEN VAN HET KWALITEITSKADER ALS BASIS- EN BRUGDOCUMENT VOOR BELEID

Focusgebied 1: relaties

- ❖ Bij relaties met een kind worden zijn uniciteit, vaardigheden, persoonlijke communicatiestijl, voorkeuren en autonomie erkend en gewaardeerd.
- ❖ Relaties worden bevorderd via ontvankelijke interacties die zorgen voor een veilige hechting.
- ❖ Relaties worden bevorderd via strategieën die de dialoog stimuleren.
- ❖ Relaties tussen kinderen onderling worden bevorderd.
- ❖ Relaties bieden steun bij/faciliteren de routineuze en niet-routineuze veranderingen voor een kind.

Focusgebied 2: gezin en gemeenschap

- ❖ Kennis en waardering van gezinnen en gemeenschappen versterkt de relaties met en tussen hen.
- ❖ Invoelende, respectvolle en wederzijdse communicatie met gezinnen draagt bij aan de ontwikkeling en kennisverwerving van het kind.
- ❖ Diensten kunnen het beste worden aangeboden in samenwerking met het gezin.
- ❖ Samenwerking met de gemeenschap zorgt voor de best mogelijke steun aan gezinnen en kinderen.

Focusgebied 3: inclusie, diversiteit en democratische waarden

- ❖ Inclusie biedt elk kind en elk gezin gelijke kansen om mee te doen.
- ❖ Begrip en waardering voor de diversiteit bij kinderen, gezinnen en gemeenschappen draagt bij aan de identiteit van het kind.
- ❖ Het stimuleren van het zelfbewustzijn, de stem en de autonomie van elk kind promoot democratische waarden en werkwijzen.
- ❖ Inclusie wordt gestimuleerd via samenwerking met gezinnen.

Focusgebied 4: gezondheid, welzijn en voeding

- ❖ De gezondheid van het kind wordt gestimuleerd.
- ❖ Er wordt voorzien in de voedingsbehoefte van het kind.
- ❖ Gezondheidszorg en eetgewoonten vormen een bron van plezier, leren en hechting.
- ❖ Het kind wordt beschermd tegen mishandeling, verwaarlozing en leed door het stimuleren van gepaste werkwijzen, preventie en interventie.

Focusgebied 5: ontwikkeling en leren

- ❖ De ontwikkeling van het kind wordt holistisch aangepakt.
- ❖ Spelen is een bron en strategie voor ontwikkeling, welzijn en leren.
- ❖ Scaffolding stimuleert de ontwikkeling en het leren.

Focusgebied 6: observeren, documenteren, reflecteren en plannen

- ❖ Observaties bevatten belangrijke informatie over de ontwikkeling, kennisverwerving, interesses, sterke punten en behoeften van het kind.
- ❖ Observaties zijn het nuttigst wanneer ze worden gedocumenteerd, besproken en gedeeld met ouders/families en andere personen die betrokken zijn bij de verzorging en het welzijn van het kind.
- ❖ De observaties van het kind en de documentatie over zijn kennisverwerving en socialisatie worden gezamenlijk besproken. Hierbij wordt bepaald of we de werkwijzen van professionals moeten herzien en waar ze in het kader van een continu proces verbetering nodig hebben.
- ❖ Een ontvankelijke lange- en kortetermijnplanning bouwt voort op de individuele sterke punten en behoeften van het kind.

Focusgebied 7: stimulerende omgevingen

- ❖ De omgeving draagt bij aan de veiligheid en het emotionele welzijn van het kind.
- ❖ De omgeving is uitnodigend, toegankelijk en comfortabel en geeft het gevoel 'erbij te horen'.
- ❖ De omgeving stimuleert het spelen, het ontdekken, de autonomie en de initiatieven van het kind.

Focusgebied 8: professionele ontwikkeling

- ❖ Kennis over de ontwikkeling en de kennisverwerving van het kind draagt bij aan de kwaliteit van de eerste ervaringen.
- ❖ Continue professionele ontwikkelingsactiviteiten verbeteren de kwaliteit in de praktijk.

Focusgebied 9: intersectorale samenwerking

- ❖ Er moet worden samengewerkt met andere professionals en diensten binnen en tussen sectoren, terwijl tegelijkertijd de privacy, vertrouwelijkheid en waardigheid van kinderen en gezinnen wordt gegarandeerd. Zo wordt de kwaliteit van de dienstverlening verbeterd.
- ❖ Waar nodig worden kinderen verwezen naar interventiespecialisten voor jonge kinderen voor een formele screening en beoordeling. Zo kunnen vertragingen in de ontwikkeling en atypisch gedrag in een later levensstadium worden voorkomen.

Opmerkingen:

De aanbevolen werkwijzen in het volgende deel van dit document zijn gericht op mensen die zelf met kinderen onder de drie werken, of indirect met hun gezinnen. Sommige werkwijzen zijn echter eerder van toepassing op mensen die rechtstreeks met kinderen werken, met name in de focusgebieden 'Relaties', 'Ontwikkeling en leren' en 'Stimulerende omgevingen'. De rol van de persoon die met het gezin werkt (bijvoorbeeld thuisbezoekers en sociaal werkers) is om na te gaan hoe deze werkwijzen ook in een thuisomgeving kunnen worden toegepast. Hierbij gaan we uit van respect voor de diversiteit van culturen bij mensen thuis en voor de waardigheid van de ouders, gezinnen en gemeenschappen waar het kind wordt opgevoed.

De term 'baby' verwijst naar een kind jonger dan een jaar (van de geboorte tot 12 maanden oud). De term '(zeer) jong kind' verwijst naar een kind tussen een en drie jaar.

WAT KUNT U ZELF DOEN MET DIT KADER?

- ✓ Denk na over werkwijzen en regels.
- ✓ Discussieer met collega's, analyseer en zet vraagtekens bij bestaande werkwijzen en regels.
- ✓ Ontwikkel regels en innoveer de werkwijzen, in lijn met de gedeelde waarden en gedeelde aanpak.
- ✓ Verzamel nieuwe inzichten en kennis.
- ✓ Leer van professionals die dezelfde en andere diensten aanbieden en leer ook samen met hen.
- ✓ Leg verbanden met regels en werkwijzen uit andere diensten en sectoren.
- ✓ Discu het kaderssieder over, pas het aan en verbeter het, om het zo beter te laten aansluiten bij de lokale context.
- ✓ Stimuleer een goede voorbereiding en een continue professionele ontwikkeling.
- ✓ Denk kritisch na over het complexe profiel van de professional die werkt met jonge kinderen.
- ✓ Maak u sterk voor de erkenning van professionals die werken met jonge kinderen.

Het kader richt zich op alle belanghebbenden die betrokken zijn bij beleids- en besluitvorming en bij het ontwikkelen en aanbieden van diensten voor jonge kinderen. Zij worden uitgenodigd om na te gaan hoe zij, door dit document te lezen, de regels en praktijken binnen systemen voor jonge kinderen kunnen beïnvloeden. Door de doelgroep te verdelen in vier groepen laten we zien dat het kader, ondanks het feit dat belanghebbenden diverse rollen en posities hebben binnen het systeem, kan leiden tot het opbouwen van een gedeeld besef van kwaliteitswerkwijzen. Daarbij zorgt het kader voor synergiën die bruggen slaan tussen sectoren, professionals en diverse toezichtniveaus. U kunt het kader op allerlei manieren inzetten. In dit hoofdstuk vindt u een paar ideeën ter inspiratie.

Als u in een kinderdagverblijf of peuterspeelzaal/ peuteropvang werkt

- ❖ U kunt het kader gebruiken als hulpmiddel om zelf de kwaliteit van uw werkwijzen te beoordelen, aan de hand van de aanbevolen werkwijzen binnen elk focusgebied. Als u een programma beheert of coördineert, nodig dan uw medewerkers uit om het kader te gebruiken voor een zelfbeoordeling. Plan een reeks besprekingen, waarin u sterke punten en verbeterpunten op hun specifieke terreinen aankaart.
- ❖ Gebruik het kader om nieuwe kennis op te doen. Het is ook nuttig om een beter begrip te krijgen van concepten of werkwijzen die een ander perspectief bieden op uw gebruikelijke werkwijzen of om vraagtekens hierbij te zetten. Diep de terminologie, het onderzoek en de theorieën in het kader verder uit en werk zo aan gezamenlijke kennis en taal voor het omschrijven van goede werkwijzen.
- ❖ Maak video-opnames van uw manier van werken op verschillende momenten van de dag. Ga na hoe uw werkwijzen zich verhouden tot de werkwijzen die we in dit kader presenteren. Gebruik de video's om met collega's en ouders te discussiëren over de kwaliteit van de werkwijzen die de kinderen ervaren.
- ❖ Het kader kan u helpen om met collega's discussies aan te gaan over de werkwijzen die u het meest uitdagend vindt binnen de focusgebieden. Bedenk samen manieren om hier iets aan te doen, met de aanbevolen werkwijzen als richtlijn. Betrek coördinatoren/managers bij de discussies en stel een plan op voor professionele ontwikkeling, dat ingaat op specifieke kwesties.
- ❖ Vraag een collega, mentor of iemand, wiens mening u respecteert, om u te observeren tijdens het werken volgens de aanbevolen werkwijzen. Zo krijgt u input over uw sterke punten en verbeterpunten.
- ❖ Deel de kennis en ervaring die u door het gebruik van dit kader opdoet met ouders, supervisors, directe collega's en collega's bij andere diensten.

Als u werkt binnen een programma voor thuisbezoeken, maatschappelijke zorg of gezondheidszorg

- ❖ U kunt het kader gebruiken als hulpmiddel om zelf de kwaliteit van uw werkwijzen te beoordelen wanneer u aan het werk bent met ouders en kinderen. Dit kunt u doen aan de hand van de aanbevolen werkwijzen binnen elk focusgebied.
- ❖ Bedenk welke concepten, informatie en werkwijzen nieuw zijn voor u. Bespreek en verken deze samen met collega's en/of supervisors.
- ❖ Deel ideeën die u tijdens het lezen van dit kader hebben geïnspireerd met collega's. Bespreek kwesties die het meest uitdagend zijn met naaste collega's of collega's van andere diensten.
- ❖ Gebruik het kader om na te gaan hoe u de interactie, communicatie en samenwerking met gezinnen kunt verbeteren. Heroverweeg de manier waarop u hen betreft bij besluiten rond hun kinderen.
- ❖ Het kader kan helpen om na te gaan hoe u gezinnen beter kunt aansporen om tijd en aandacht te besteden aan hun jonge kinderen. Dit kunnen gezinnen bijvoorbeeld doen door de dag door te nemen met hun kinderen, via verbale en non-verbale communicatie en door dagelijkse routines en activiteiten. Misschien kunnen ouders de leeromgeving thuis ook beter organiseren.
- ❖ Gebruik het kader om een gemeenschappelijk besef te ontwikkelen rond goede werkwijzen bij het communiceren/werken met kinderen. Bedenk ook manieren om uw kennis en ervaringen te koppelen met die van gezinnen en andere collega's.

Als u actief bent binnen de lokale, nationale of internationale beleids- of programma-ontwikkeling

- ❖ U kunt het kader gebruiken om na te gaan hoe u kunt bijdragen aan een gemeenschappelijk besef en een gemeenschappelijke taal voor besluitvormers en beleidsmakers, een taal die goede werkwijzen omschrijft voor de omgang met kinderen en gezinnen.
- ❖ Bedenk manieren en voorstellen om het kader te gebruiken voor het opzetten van een dialoog tussen meerdere sectoren en toezichtniveaus. Deze dialoog gaat over werkwijzen waarbij jonge kinderen en hun gezinnen centraal staan en over het belang van kwaliteitspersoneel dat een gemeenschappelijk begrip heeft van de fundamentele rol die de eerste levensjaren van een kind spelen voor het verdere leven.
- ❖ U kunt een groep belanghebbenden bijeenroepen uit andere sectoren die zich bezighouden met kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen. Bespreek of beoordeel met hen de regels of richtlijnen die in uw land gelden voor de manier waarop voorzieningen voor jonge kinderen worden aangeboden. U kunt ook het systeem als geheel bespreken. Onderwerpen zijn: de voorbereiding, opleiding en training van personeel, de intersectorale samenwerking en afstemming van toezicht, monitoring en beoordelingen. De werkwijzen in dit document kunnen hierbij als referentie dienen. Vraag de groep om na te gaan in hoeverre kinderen en gezinnen centraal staan binnen dit beleid, in hoeverre de principes van een *pedagogy of care* worden gepromoot en in hoeverre er rekening wordt gehouden met de 'centraliteit' van relaties in de ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar.
- ❖ U kunt het kader gebruiken voor het ontwikkelen en/of afstemmen van monitorings- en beoordelingstools, die bedoeld zijn om medewerkers via mentoring en coaching te helpen bij het verbeteren van hun werkwijzen.
- ❖ Het kader kan een inspiratiebron zijn voor het opzetten van programma's (lokaal, nationaal of internationaal) voor het verbeteren van werkwijzen. Als uitgangspunt geldt hier het gemeenschappelijke besef bij de diverse professionals dat het zeer belangrijk is dat kinderen en gezinnen bij een dergelijke aanpak centraal staan en dat de diensten voor de allerjongste kinderen volledig op hen zijn afgestemd.
- ❖ Bedenk manieren om het kader te gebruiken als hulpmiddel om op lokaal/nationaal/internationaal aandacht te vragen voor het belang van goede werkwijzen bij diensten en voorzieningen voor jonge kinderen, en voor het belang dat hun ontwikkeling en hun welzijn in de eerste jaren hebben. Deze diensten en voorzieningen dienen de rechten van kinderen te respecteren.

Als u actief bent binnen opleidings- of trainingsprogramma's

- ❖ Ga na in hoeverre het huidige opleidings- en trainingscurriculum een afspiegeling is van de concepten en werkwijzen binnen dit kader, als het gaat om: *pedagogy of care*, intersubjectiviteit, centraliteit van relaties in de ontwikkeling van kinderen onder de drie, werkwijzen waarbij het gezin centraal staat, de rol van het gezin bij de opvoeding, kennisverwerving en ontwikkeling van het kind, de rechten van gezinnen om gerespecteerd te worden en om deel uit te maken van de besluitvorming over hun kinderen, de complexe rol de professionals spelen bij het steunen van kinderen en gezinnen en het cruciale belang van het besef dat zorg en opvoeding vanaf de geboorte een even belangrijke rol spelen.
- ❖ Bedenk manieren om samen met uw studenten of trainees het kader te gebruiken als hulpmiddel voor het analyseren van werkwijzen en voor diepgaande discussies over aspecten waar het trainingsprogramma niet (voldoende) op ingaat. Dit kan extra kennis zijn, bepaalde vaardigheden of zienswijzen, of zelfs bepaalde waarden.
- ❖ Overweeg om studenten en trainees ervaringen aan te bieden waarbij ze meer kunnen leren over de diverse beroepsprofielen van personen die werken met jonge kinderen, in diverse sectoren. Zo draagt u bij aan een cultuur van intersectorale samenwerking.
- ❖ Bedenk manieren waarop het kader u kan inspireren tot het promoten van opleidings- en trainingsprogramma's met innovatieve inhoud, innovatieve processen en innovatieve werkwijzen.

Sociale relaties staan centraal bij de ontwikkeling van kinderen onder de drie jaar. Ze zijn fundamenteel voor hun emotionele welzijn, cognitieve ontwikkeling en vermogen om te kunnen overleven en tot bloei te komen. Relaties ontwikkelen zich in de loop van de tijd door herhaaldelijke, aandachtige, respectvolle en wederzijdse interacties, die zijn afgestemd op de pogingen van het kind om te communiceren en reageren. Deze interacties vormen binnen relaties de basis voor stabiliteit en continuïteit.

Er is sprake van kwaliteitsinteracties, die de ontwikkeling en kennisvergaring stimuleren, wanneer volwassenen fysiek en emotioneel aanwezig zijn, actief luisteren of aandacht geven, en zich richten op het kind en de ervaringen van het kind. Volwassenen die signalen en communicatiestijlen van het kind kunnen herkennen en hierop kunnen reageren, zijn het beste in staat om te begrijpen wat hun prioriteiten zijn en wat hun gebaren, lichaamstaal en uitingen betekenen. 'De sociale handelingen van baby's worden beïnvloed door de vaardigheid van de volwassenen om te reageren op gebaren van het kind, om eenzelfde gebaar terug te maken of om het gebaar aan te vullen. Zo is er gezamenlijke aandacht voor de ervaring van het kind'. (*White, Peter & Redder, 2015*) Bovendien is fysieke nabijheid in relaties ook belangrijk om de verbondenheid, veiligheid, intimiteit en de emotionele balans van het kind te stimuleren. Er is een besef dat elk kind een unieke persoonlijkheid heeft en actief deelneemt aan de interactie. Er is gevoeligheid voor het temperament, de vaardigheden, sterke punten, behoeften, gesteldheid, interesses, cultuur en taal van elk kind (zowel verbaal als non-verbaal) met als doel om de wederkerigheid in interacties met het kind te stimuleren.

Met dit soort interacties kan een kind onder de drie jaar een hechte band ontwikkelen, die zorgt voor een gezonde emotionele basis. Dit is het uitgangspunt voor verder leren, dingen ontdekken en omgaan met veranderingen.

Focusgebied 1: relaties

5 PRINCIPES,
20 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Principe 1.1 **Aanbevolen werkwijzen**

Bij relaties met het kind worden zijn uniciteit, vaardigheden, persoonlijke communicatiestijl, voorkeuren en autonomie erkend en gewaardeerd.

- ❖ Laat het kind zien dat er wordt geluisterd naar wat het communiceert.
- ❖ Reageer op signalen van het kind met betrekking tot voorkeuren, interesses en keuzes.
- ❖ Reageer op het kind op een manier die meevoelend is met zijn ontwikkelingsnelheid, temperament, individuele eigenschappen en persoonlijkheid (gevoeligheid, timing, spraakintensiteit, gezichtsuitdrukkingen, enzovoort).
- ❖ Toon respect voor het kind als actieve ontdekker en vaardige leerling.

Principe 1.2 **Aanbevolen werkwijzen**

Relaties worden bevorderd via responsieve interacties die zorgen voor een veilige hechting.

- ❖ Blijf emotioneel en fysiek beschikbaar voor het kind.
- ❖ Wees alert op initiatieven van het kind om te communiceren (verbaal en non-verbaal).
- ❖ Reageer snel op tekenen van onrust bij het kind, op een troostende en helpende manier.
- ❖ Toon respect voor de gevoelens van het kind, ook tijdens veranderingen.
- ❖ Handel op een voorspelbare, consistente manier om het kind te helpen anticiperen op wat er gaat gebeuren.

Principe 1.3 **Aanbevolen werkwijzen**

Relaties worden bevorderd via strategieën die de dialoog stimuleren.

- ❖ Houd tijdens het communiceren oogcontact met het kind (voor zover dat in cultureel opzicht gepast is).
- ❖ Praat tijdens het communiceren op een toon die interesse, zachtheid, rust, affectie, bezorgdheid en begrip overbrengt.
- ❖ Gebruik lichaamstaal die ontspannen en open is en die interesse en aandachtige expressie overbrengt.

Principe 1.4 Aanbevolen werkwijzen

Relaties tussen kinderen onderling worden bevorderd.

- ❖ Besef welk belang interacties met leeftijdgenoten hebben voor jonge kinderen.
- ❖ Stimuleer sociale interactie tussen kinderen met de juiste randvoorwaarden, zachte begeleiding en waar nodig met ingrijpen.
- ❖ Stimuleer het kind om de eigen emoties op de juiste manier uit te drukken door alle taal te gebruiken die het tot zijn beschikking heeft.
- ❖ Help het jonge kind te begrijpen dat anderen ook behoeften en gevoelens hebben en dat daar rekening mee moet worden gehouden.

Principe 1.5 Aanbevolen werkwijzen

Relaties bieden steun bij/faciliteren de routineuze en niet-routineuze veranderingen voor een kind onder de drie jaar.

- ❖ Besef dat elk kind op een eigen manier reageert op veranderingen en steun het kind hierbij.
- ❖ Communiceer en coördineer, in samenwerking met alle andere volwassenen die in tijden van verandering betrokken zijn bij het kind.
- ❖ Evalueer regelmatig gewoonten om te zorgen dat er aandacht is voor de behoeften van het kind door te observeren hoe het kind reageert.
- ❖ Communiceer regelmatig met ouders/gezinnen over de gewoonten die zij aanhouden om het kind consistentie te bieden.

We hechten waarde aan de rol van het gezin als eerste sociaaleconomische groei- en leersetting van een baby en van een zeer jong kind. We accepteren, respecteren en waarderen ouders, familie en professionals. Ouders en families zijn de grootste belangenbehartigers van een kind en kunnen professionals vitale informatie bieden over de zorg, ontwikkeling en opleiding van hun kind. Zij kennen hun kind immers het best. Ze hebben doelen en dromen voor hun kinderen. Voor het opbouwen van een samenwerking is het essentieel dat ze input geven over hoe dit kan worden bereikt.

We begrijpen dat er grote diversiteit is tussen en binnen gezinnen op het gebied van vaardigheden, beperkingen, religie, seksualiteit, taal, cultuur, leeftijd, enzovoort. Mensen die werken met kinderen onder de drie jaar moeten bekend zijn met de gezinnen en gemeenschappen waarin de kinderen leven. Zo zijn zij goed geïnformeerd over inspanningen en acties, op een manier die ontvankelijk, invoelend en inclusief is voor elk kind en elk gezin. Er is speciale aandacht nodig voor het werken met kwetsbare groepen, zoals immigranten, Romagezinnen, arme gezinnen, gezinnen met kinderen met speciale behoeften, gezinnen met een geschiedenis van kindermishandeling of verwaarlozing, enzovoort. Medewerkers moeten de privacy, waardigheid, autonomie, cultuur en taal van elk gezin respecteren. Daarbij beseffen ze dat er gevallen zijn, waarin voor de veiligheid van het kind verwijzing naar, en interventie door, andere diensten nodig kunnen zijn. Dienstverleners moeten communiceren met gezinnen op een manier waaruit dit respect en deze waardering blijkt. Zij moeten gezinnen bij alle besluiten over de ontwikkeling, het welzijn en de kennisvergaring van hun kind betrekken. Het is essentieel bij het opbouwen van

een samenwerking dat er niet stereotype en/of veroordelend wordt gedacht over ouders, families en gemeenschappen. We kunnen een samenwerking opbouwen als we elkaars uniciteit en mogelijkheden waarderen, in plaats van onze eigen zienswijze of waarden op te dringen aan anderen.

Formele en informele samenwerking tussen gezinnen onderling in een gemeenschap, en tussen gezinnen en andere leden uit een gemeenschap, helpt om een samenwerking te stimuleren die beter inspeelt op de behoeften van kinderen en gezinnen. Dit geldt ook voor het opbouwen van een relatie tussen gezinnen die gebruikmaken van een bepaalde dienst. Deze informele sociale ondersteuning is een van de belangrijkste vormen van steun voor ouders en gezinnen. Voorzieningen voor jonge kinderen kunnen ideale plaatsen zijn voor het ontstaan van dit soort relaties. Zij vormen een plaats waar de hele gemeenschap kan samenkomen om de visie te realiseren van wat zij wil voor haar kinderen.

Voorlichting aan en steun van ouders kunnen helpen bij het versterken van de veerkracht in gezinnen. Ouders kunnen hierbij vaardigheden, eigenschappen, kennis en relaties ontwikkelen. Dit verkleint de blootstelling aan risico's en draagt bij aan positieve resultaten voor gezinnen en hun kinderen, op korte en lange termijn. Een focus op de sterke punten van gezinnen en gemeenschappen kan helpen om gezinnen om een positieve manier mee te krijgen. De focus kan liggen op beschermende maatregelen, zoals het doorgeven van kennis over de ontwikkeling van het kind en het implementeren van ontvankelijke en stimulerende zorgwerkwijzen. Ook belangrijk zijn het onderhouden van een goede lichamelijke en geestelijke gezondheid, het informeren over een gezonde gezinsdynamiek, goede communicatie binnen het gezin en het bieden van toegang tot informele en formele ondersteunende netwerken. Besef echter altijd dat ouders het beste kunnen worden voorgelicht en gesteund door met respect te luisteren en niet door hen te overtuigen van een werkwijze die door professionals is goedgekeurd. Het doel moet nooit zijn om ouders te 'pedagogiseren'. Steun betekent niet dat rollen en verantwoordelijkheden van ouders worden overgenomen, maar dat gezinnen actief worden gesteund door hen te laten oefenen om dingen te doen en om zelf besluiten te nemen. Het betekent ook dat de behoeften van de ouders in balans worden gebracht met die van het kind en dat er wordt gezorgd voor hun gezondheid en welzijn.

Focusgebied 2:

gezin en gemeenschap

4 PRINCIPES,
17 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Principe 2.1

Kennis en waardering van gezinnen en gemeenschappen verstevigt de relaties met en tussen hen

Recommended Practices

- ❖ Verken de waarden, overtuigingen, aannames, verwachtingen en werkwijzen van elk gezin en neem deze waar mogelijk over.
- ❖ Pas relaties en diensten voor gezinnen aan op de individuen op een manier die aansluit bij hun behoeften.
- ❖ Bouw voort op de sterke punten van het gezin en de gemeenschap. Begrijp en integreer waar mogelijk de 'kennismiddelen' die deel uitmaken van elk gezin en elke gemeenschap.
- ❖ Stimuleer de mogelijkheden voor gezinnen om van elkaar te leren en elkaar te steunen.
- ❖ Geef aandacht aan de lichamelijke en geestelijke gezondheid en het welzijn van de ouders.

Principe 2.2

Invoelende, respectvolle en wederzijdse communicatie met gezinnen draagt bij aan de ontwikkeling en kennisverwerving van het kind.

Aanbevolen werkwijzen

- ❖ Communiceer continu en op ontvankelijke wijze met ouders/gezinnen, om informatie uit te wisselen over de ervaringen, gezondheid en behoeften van het kind.
- ❖ Neem de tijd om zorgvuldig te luisteren. Sta niet veroordelend tegenover gezinnen.
- ❖ Communiceer op diverse manieren met gezinnen en gebruik hierbij hun taal en communicatievoorkeuren.
- ❖ Houd alle informatie over het kind en het gezin vertrouwelijk (tenzij de veiligheid van het kind in het geding is).
- ❖ Ga zodanig om met meningsverschillen, verslagen en steun dat het resultaat voor het kind positief is.

Pincipe 2.3 Aanbevolen werkwijzen

Diensten kunnen het beste worden aangeboden in samenwerking met het gezin.

- ❖ Zorg dat de rechten en verantwoordelijkheden van elk gezin aan bod komen bij de besluitvorming, waarbij het gezin zelf de uiteindelijke beslissing neemt over de ontwikkeling, de kennisverwerving, het welzijn en de diensten van en voor het kind.
- ❖ Werk met gezinsspecifieke doelen, behoeften en culturele gewoonten en respecteer deze. Pas gewoonten bij wederzijdse instemming aan om te zorgen voor continuïteit tussen de thuissituatie en andere settingen.
- ❖ Versterk en verstevig de werkwijzen van ouders en bied hen mogelijkheden en waar nodig steun om hun werkwijzen te verbeteren.
- ❖ Stimuleer de betrokkenheid van vaders en andere familieleden bij de zorg voor en de kennisverwerving van het kind.

Pincipe 2.4 Aanbevolen werkwijzen

Samenwerking met de gemeenschap zorgt voor de best mogelijke steun aan gezinnen en kinderen.

- ❖ Zorg voor naadloze overgangen tussen de diverse diensten, om gezinnen te steunen.
- ❖ Wees actief als belangenbehartiger betrokken bij lokale gemeenschappen. Vraag aandacht voor de rechten van kinderen en gezinnen via contact met de gemeenschap en via activiteiten, omdat kinderen deel uitmaken van de gemeenschap.
- ❖ Schep mogelijkheden voor leden van de gemeenschap om deel uit te maken van activiteiten en voorzieningen voor jonge kinderen.

Voor diensten van hoge kwaliteit is het van groot belang dat het recht van elk kind en elk gezin op inclusie, respect en waardering wordt gestimuleerd. Het is essentieel dat al hun ervaringen een afspiegeling zijn van de missie van het Verdrag inzake de rechten van het kind en van alle nationale en internationale documenten. Op die manier krijgt geen enkel kind en geen enkel gezin te maken met discriminatie, ongelijkheid of een gebrek aan inclusie. Zij krijgen dan niet het gevoel dat zij niet in staat zijn om deel te nemen aan de maatschappij op grond van gender, ras, etnische origine, cultuur, moedertaal, religie, gezinsopbouw, sociale status, leeftijd of vaardigheidsniveau.

Wie met jonge kinderen en hun gezinnen werkt, fungeert als rolmodel. De professional zorgt er via de dagelijkse ervaringen voor dat jonge kinderen leren respecteren en waarderen wie ze zijn, en welke diversiteit en identiteiten andere personen en gemeenschappen hebben. Daarnaast zorgt de professional ervoor dat kinderen het recht hebben om een actieve deelnemer te zijn aan hun eigen zorg, ontwikkeling en kennisverwerving. Kinderen moeten een stem ontwikkelen om zich te uiten, beslissingen te nemen en bijdragen te leveren en om de ontwikkeling van al hun identiteiten te stimuleren.

Het is belangrijk dat we kinderen, gezinnen en gemeenschappen beschouwen als competent, als mensen die zelf middelen ter beschikking hebben, zelfs als ze deel uitmaken van achtergestelde groepen die in extreme armoede leven. Onze rol is om samen met hen hun leefomstandigheden te verbeteren, niet om hen een etiket op te plakken of hen te 'redden'. We moeten hun belangen en rechten en de rechten van hun kinderen behartigen door onze eigen stem toe te voegen aan die van hen. De waardigheid van iedere mens moet worden gerespecteerd en gestimuleerd.

Focusgebied 3:

inclusie, diversiteit en democratische waarden

4 PRINCIPES,
16 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 3.1 **Aanbevolen werkwijzen**

Inclusie biedt elk kind en elk gezin gelijke kansen om mee te doen.

- ❖ Wees u bewust van de manier waarop iemands eigen waarden, cultuur, overtuigingen, aannames en houdingen van invloed zijn op de communicatie, interacties en relaties met kinderen, gezinnen en gemeenschappen.
- ❖ Sluit aan op de interacties, leerervaringen en omgeving zodat kinderen en gezinnen met verschillende lichamelijke en geestelijke mogelijkheden er volledig deel van uit kunnen maken. Dit geldt ook voor kinderen en gezinnen die een andere taal spreken of voor wie deze setting of dienst nieuw is.
- ❖ Negeer gender- en andere stereotypen (ook armoedestereotypen) en gebruik geen werkwijzen, materialen, taal en leerervaringen die stereotypen promoten.
- ❖ Zorg voor gendergelijkheid voor alle meisjes en jongens die voorzieningen voor jonge kinderen gebruiken. Dit geldt ook voor mannelijke en vrouwelijke familieleden (met name vaders).

Pincipe 3.2 **Aanbevolen werkwijzen**

Begrip en waardering voor de diversiteit bij kinderen, gezinnen en gemeenschappen draagt bij aan de identiteit van het kind.

- ❖ Toon bewustzijn en respect voor de variatie en diversiteit bij gezinnen en kinderen, door middel van interacties, leerervaringen en materialen die een afspiegeling zijn van de culturele, taalkundige, gezins- en individuele diversiteit van kinderen en hun gezinnen.
- ❖ Steun de opvoedkundige werkwijzen en de culturele en taalkundige stijl van een gezin. Bied, als dit niet mogelijk is, gepaste steun en begeleiding.
- ❖ Neem de taal/talen van thuis op in de interactie met het kind en stimuleer het gezin om deze taal te gebruiken in hun interacties met het kind.
- ❖ Stimuleer uitdrukkingen van alle identiteiten van het kind en de gezinsleden, inclusief culturele identiteiten.
- ❖ Wees u bewust van de diverse rollen die leden binnen een gezin spelen en van hun gedragsverwachtingen op basis van die rollen.
- ❖ Erken de behoefte aan verschillende rolmodellen bij verschillende aanbieders van voorzieningen voor jonge kinderen.

Pincipe 3.3 **Aanbevolen werkwijzen**

Het stimuleren van het zelfbewustzijn, de stem en de autonomie van elk kind promoot democratische waarden en werkwijzen.

- ❖ Stimuleer de diverse mogelijkheden voor het kind om keuzes te maken en spoor het gezin aan om hetzelfde te doen.
- ❖ Moedig het kind aan om zich op meerdere manieren uit te drukken, voortbouwend op de diverse taalkundige, gebarende en andere non-verbale communicatievormen. Spoor het gezin aan om hetzelfde te doen.
- ❖ Waardeer, promoot en vraag om individuele bijdragen van het kind aan ervaringen, kennis en uitdrukkingswijzen, op een open, niet-oordelende manier.

Pincipe 3.4 **Aanbevolen werkwijzen**

Inclusie wordt gestimuleerd via samenwerking met gezinnen.

- ❖ Ga de dialoog aan met gezinnen over het inclusiever maken van diensten. Doel is om diversiteit te respecteren en te waarderen en om democratischer te worden en kinderen, gezinnen en gemeenschappen een betere stem te geven.
- ❖ Werk samen met gezinnen en specialisten aan plannen voor inclusie. Bespreekt de successen en uitdagingen binnen deze plannen en bied observaties en reflectie rond het werk met individuele kinderen.
- ❖ Behartig de belangen van kinderen en gezinnen door aandacht te vragen voor hun rechten, hun leefomstandigheden te verbeteren en de deelname aan besluitvorming te stimuleren.

De fysieke en mentale gezondheid van kinderen onder de drie jaar is een integraal onderdeel van hun emotionele, sociale, mentale en spirituele welzijn. Goede hygiëne, gezondheidsprocedures en gewoonten zorgen ervoor dat de veiligheid, de lichamelijke gezondheid, het welzijn en het comfort van het kind worden gestimuleerd. Onder goede gewoonten verstaan we bijvoorbeeld een regelmatige check-up en inentingen, kennis bij volwassenen van EHBO en reanimaties, passende voeding voor een bepaalde leeftijd, lichamelijke activiteit, slaap en rust. Deze gewoonten ontwikkelen, bestaat voor een deel uit het besef dat verzorgingsgewoonten, zoals eten en hygiëne (toiletbezoek, handen wassen, in bad gaan, tanden poetsen, enzovoort), leuk kunnen zijn als zij op een aandachtige, respectvolle manier gebeuren. Een manier die kinderen helpt om zich te hechten aan de belangrijkste volwassenen in hun leven. Deze sleutelvolwassenen maken ook deel uit van de *pedagogy of care*, waarbij kinderen nieuwe vaardigheden, woorden, kennis en uitgangspunten leren tijdens de dagelijkse gewoonten die voor hen het belangrijkste zijn.

Voor kinderen onder de drie jaar bestaat een groot deel van de dag uit verzorgingsroutines. Denk aan eten geven, luiers verschonen, in bad gaan, spelen en klaar maken om naar bed te gaan. Dit biedt professionals een groot aantal mogelijkheden om kinderen te betrekken bij hun zorgverleningservaringen, door middel van respectvolle, wederkerige en ontvankelijke interactie. Het dagprogramma moet voorzien in tijd om deze interactie te stimuleren, op te zetten en te onderhouden. Deze verzorgingsroutines zijn mogelijkheden voor een betere ontwikkeling, kennisverwerving en welzijn van het kind, op een manier die aansluit bij individuele sterke punten, behoeften en mogelijkheden. Ze moeten de relaties met sleutelvolwassenen en andere kinderen verdiepen. Het biedt bovendien mogelijkheden om de vaardigheden van het kind uit te bouwen.

Kinderen onder de drie jaar zijn kwetsbaar. Ze zijn afhankelijk van anderen om hen te beschermen en hun belangen te behartigen. Volwassenen die met hen en hun gezinnen werken, moeten zorgen dat zowel hun lichamelijke als geestelijke welzijn wordt beschermd, door te herkennen welke behoeften er ontstaan. Protocollen en procedures moeten ervoor zorgen dat het kind veilig is. Deze helpen ook bij het bepalen hoe we omgaan met gezinsleden die tekenen van stress vertonen en die mogelijk een negatieve invloed hebben op het welzijn van het kind.

Focusgebied 4: gezondheid, welzijn en voeding

4 PRINCIPES,
22 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 4.1 **Aanbevolen werkwijzen**

De gezondheid van elk kind wordt gestimuleerd.

- ❖ Zorg voor een veilige omgeving die ontwikkeling en welzijn stimuleert.
- ❖ Stimuleer en onderhoud een effectieve hygiëne, om de verspreiding van infectieziekten in bedwang te houden en gezonde leefgewoonten te promoten.
- ❖ Informeer ouders over tijdsplanningen voor inenting en stimuleer hen om hun kind tijdig in te enten.
- ❖ Volg en stimuleer procedures om letsel te voorkomen en af te handelen, waaronder EHBO, reanimatie van kinderen en voorlichting over veiligheid binnen- en buitenshuis.
- ❖ Geef voorlichting over de behoefte aan regelmatige gezondheidscheck-ups en kom terug op resultaten.
- ❖ Bied het kind lichamelijke activiteit, rust en slaap en geef hierover voorlichting aan ouders.
- ❖ Zorg voor gezonde slaapgewoonten, om Sudden Infant Death Syndrome (SIDS) of wiegendood te voorkomen.

Pincipe 4.2 **Aanbevolen werkwijzen**

Er wordt voorzien in de voedingsbehoefte van kinderen.

- ❖ Stimuleer borstvoeding voor baby's door informatie te geven over borstvoeding en omstandigheden te bieden die dit mogelijk maken.
- ❖ Stimuleer gezonde eetgewoonten bij jonge kinderen (en schep hiervoor randvoorwaarden). Bied gezonde, bij de leeftijd passende voedingskeuzes die cultureel en regionaal gepast zijn.
- ❖ Bied (samen met andere sleutelvolwassenen) maaltijden aan die voorzien in de individuele eetbehoeften van het kind (inclusief allergieën) en stimuleer dit.
- ❖ Hanteer hygiënevoorschriften voor het bewaren, bereiden en serveren van eten en stimuleer dit.
- ❖ Bespreek en onderhandel over eet- en hygiënegewoonten met gezinnen.

Pincipe 4.3 **Aanbevolen werkwijzen**

Gezondheidszorg en eetgewoonten vormen een bron van plezier, leren en hechting.

- ❖ Breng eten en verzorgingsgewoonten als een bron van plezier.
- ❖ Communiceer tijdens eet- en verzorgingsroutines op een warme en ontvankelijke manier (verbaal en non-verbaal) en stimuleer dit op een manier die de hechting verbetert.
- ❖ Stimuleer het kind op een cultureel gepaste manier tot actieve deelname en autonomie bij verzorgings- en eetgewoonten.
- ❖ Kies voor verzorgingsgewoonten en veranderingen die het kind stimuleren om te anticiperen en samen te werken, waarbij rekening wordt gehouden met de stemming, het energieniveau en de oplettendheid van het kind.
- ❖ Bied eet- en verzorgingsgewoonten aan die flexibel zijn en aansluiten bij de behoeften van het kind en stimuleer deze.

Pincipe 4.4 **Aanbevolen werkwijzen**

Elk kind wordt beschermd tegen mishandeling, verwaarlozing en leed door het stimuleren van gepaste werkwijzen, preventie en interventie.

- ❖ Houd de geestelijke en lichamelijke gezondheid van kinderen in de gaten. Wees alert op tekenen van mishandeling en/of verwaarlozing die van invloed zijn op de gezondheid van het kind. Meld dit bij de betreffende autoriteiten.
- ❖ Houd de geestelijke en lichamelijke gezondheid van de ouders in de gaten. Let op tekenen van maternale depressie en andere geestelijke problemen. Volg vaste procedures voor verwijzingen en voor het werken met gezinnen waarbij de kinderen tekenen vertonen van atypisch gedrag, depressie of angst.
- ❖ Steun gezinnen in tijden van crisis, stress en maternale of paternale depressie.
- ❖ Erken rollen, wettelijke verantwoordelijkheden en procedures die kinderen beschermen tegen mishandeling en/of verwaarlozing, inclusief de vraag hoe er contact kan blijven met een gezin dat wordt verdacht van mishandeling.

Kinderen onder de drie jaar ervaren het leven op een holistische manier. Elk curriculum moet voorzien in diverse ontwikkelingservaringen en uitgebalanceerde leermogelijkheden, op een manier die kinderen naadloos integreert in verzorgingsgewoonten en spelsituaties. Alle ontwikkel- en leergebieden zijn met elkaar verbonden en zijn even belangrijk. Stimuleer ze niet afzonderlijk, maar op een geïntegreerde manier, tijdens natuurlijke, dagelijkse gebeurtenissen waarbij kinderen communiceren, experimenteren, ontdekken en spelen.

Herkenning, consistentie en voorspelbaarheid zijn belangrijke ingrediënten voor de ontwikkeling en de kennisvergarig van een kind in de eerste levensjaren. Het is echter net zo belangrijk om de ontwikkeling 'in de steigers te zetten' (*scaffolding*) en om de beginnende vaardigheden en mogelijkheden uit te breiden. Dit kan door met de kinderen te praten, hen voor te lezen, hen te laten ontdekken en experimenteren, speels met hen te communiceren en hun prestaties gedurende de dag op te bouwen. Denk aan bepaalde gewoonten (eten, in bad gaan, voorbereiden op het slapen gaan) en de overgang tussen momenten en activiteiten.

Speelse interacties en spelsituaties zorgen ervoor dat het kind ideeën en ervaringen verkent. Ze vormen een effectieve manier om het leren te ondersteunen. Spelen is zo essentieel voor de ontwikkeling en het leren van jonge kinderen dat het specifiek is opgenomen als recht in het *Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind*.

Focusgebied 5:

ontwikkeling en leren

3 PRINCIPES,
14 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 5.1 **Aanbevolen werkwijzen**

De ontwikkeling van kinderen wordt holistisch aangepakt.

- ❖ Volg en/of ontwerp curricula met programma's en activiteiten voor thuis, die het kind binnen zijn holistische ontwikkeling op alle ervaringsgebieden aanspreekt.
- ❖ Integreer eerdere ervaringen van het kind in de introductie van nieuwe ervaringen.
- ❖ Moedig het kind aan om op diverse manieren te leren (nieuwsgierigheid, doorzettingsvermogen, initiatief nemen, enzovoort). Bouw hierop voort.
- ❖ Stimuleer met dagelijkse verzorgingsroutines en natuurlijke gebeurtenissen de ontwikkeling van het kind op een geïntegreerde manier.
- ❖ Bied een combinatie van uiteenlopende en voorspelbare ervaringen aan, die het ontdekken, experimenteren, onafhankelijk bevragen en creatief denken bij het kind bevordert. Stimuleer dit.

Pincipe 5.2 **Aanbevolen werkwijzen**

Spelen is een bron en strategie voor ontwikkeling, welzijn en leren.

- ❖ Stimuleer spelen als bron van ontwikkeling, ontdekking, verkenning, betrokkenheid, zelfstandigheid en plezier.
- ❖ Stimuleer spelervaringen die ter ontwikkeling dienen en die passen bij de leeftijd, gebaseerd op de kennis van elk afzonderlijk kind.
- ❖ Erken de rollen die sleutelvolwassenen spelen bij het spelen en van het belang van emotionele en fysieke beschikbaarheid voor het kind tijdens deze ervaringen.
- ❖ Bied mogelijkheden om met andere kinderen te spelen. Zo kunnen kinderen samen prettige momenten ervaren op een manier die de erkenning van, en de samenwerking met, anderen stimuleert.

Pincipe 5.3 Aanbevolen werkwijzen

Scaffolding stimuleert de ontwikkeling en het leren.

- ❖ Laat zien hoe mensen die met jonge kinderen werken zich kunnen aanpassen aan het ritme en het tempo van individuele kinderen. Geef een kind de benodigde tijd en ruimte om zijn ervaringen te verwerken.
- ❖ Toon hoe het beste kan worden gereageerd op de signalen, acties en opmerkingen van het kind. Dit kan door verbale en non-verbale hints en het bieden van hulp, of via vragen, omschrijvingen en verzoeken. Dit laatste stimuleert meerdere heen-en-terug-interacties.
- ❖ Koppel nieuwe concepten en vaardigheden aan de bestaande kennis en ervaringen van het kind, die het kind ook thuis en in de gemeenschap heeft opgedaan.
- ❖ Steun en moedig kinderen aan bij het nemen van gepaste risico's om hun ontwikkeling en kennisvergaring te stimuleren en om door te zetten om een probleem op te lossen.

Volwassenen die met kinderen onder de drie jaar werken, kunnen door te observeren, documenteren en reflecteren beter inzicht krijgen in de ontwikkeling en voortgang van het kind. Dit is de basis voor de ontvankelijkheid voor baby's en zeer jonge kinderen en voor het opbouwen van relaties met hen. Observaties zijn ook het uitgangspunt bij het plannen van activiteiten rond het kind. Denk aan nieuwe leerervaringen, aanpassing aan de omgeving/planningen/gewoonten van het kind en het aanpassen van de interactie met het kind. Observaties zijn ook de bron om de relatie met het kind te verstevigen. Laat het kind nooit het gevoel krijgen dat het wordt geobserveerd. Het kind moet het plezier voelen van een gedeelde ervaring met een volwassene.

Observatie en documentatie zijn een manier om met gezinnen te communiceren over de gezondheid, de ontwikkeling, het welzijn en de behoeften van een zeer jong kind. Deze informatie moet altijd ter beschikking worden gesteld aan de ouders/familie. Alleen als de ouders schriftelijke toestemming geven, mag er informatie over het kind worden gedeeld met andere diensten, externe instellingen en anderen die betrokken zijn bij de zorg voor het kind. De uitzondering is als de gezondheid of zelfs het leven van het kind op het spel staat. Door observatie en documentatie kunnen professionals de voortgang van een kind meten in de loop der tijd, voor wat betreft kennisverwerving, ontwikkeling, gezondheid, gezinssituatie, enzovoort. Het is ook een bron van zelfreflectie voor mensen die met kinderen werken. Zij kunnen op basis hiervan hun interacties met het kind aanpassen en meer begrip krijgen voor het kind en zijn behoeften. Het helpt ook bij het aanpassen van de manier waarop een voorziening wordt aangeboden. Bij alle documentatie, reflectie en planning moet elk kind als individu worden beschouwd. Elke kind heeft eigen, unieke mogelijkheden, sterke punten, behoeften en interesses.

Observaties zijn cruciaal om het kind te steunen in een bepaalde setting en om de voortgang van het kind te delen met de ouders. Ook dienen ze als bewijsmateriaal in situaties waarin specialisten samen met de ouders een formele beoordeling uitvoeren.

Focusgebied 6:

observeren,
documenteren,
reflecteren en
plannen

4 PRINCIPES,
17 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 6.1 **Aanbevolen werkwijzen**

Observaties bevatten belangrijke informatie over de ontwikkeling, kennisverwerving, interesses, sterke punten en behoeften van het kind.

- ❖ Hecht waarde aan observaties van de verbale en non-verbale gedragingen van het kind (en van de context voor deze gedragingen). Dit is een manier om meer over het kind te weten te komen en om geïnformeerde besluiten te nemen over het kind.
- ❖ Voer regelmatig diverse relevante observaties uit met betrekking tot groei, taal, ontwikkeling en kennisverwerving van het kind.
- ❖ Bepaal aan de hand van observaties of er veranderingen nodig zijn in de leerervaringen en de leeromgeving.
- ❖ Vier prestaties, vooruitgang en ontwikkelingen van het kind.
- ❖ Gebruik observaties en screeninginstrumenten om mogelijke vertragingen in de ontwikkeling, handicaps, ondervoeding, chronische ziekten of het risico op enige vorm van mishandeling of atypisch gedrag te herkennen.

Pincipe 6.2 **Aanbevolen werkwijzen**

Observaties zijn het nuttigst wanneer ze worden gedocumenteerd, besproken en gedeeld met ouders/families en andere personen die betrokken zijn bij de verzorging en het welzijn van het kind.

- ❖ Vraag toestemming aan de ouders of de primaire verzorger voordat er informatie wordt gedeeld met andere instellingen of dienstverleners.
- ❖ Noteer observaties op een begrijpelijke en objectieve manier, zodat ze eenvoudig kunnen worden gedeeld met andere mensen die met het kind werken (met toestemming van de ouders).
- ❖ Gebruik diverse hulpmiddelen om observaties te noteren en/of te beoordelen. Denk aan anekdotes, verhalen, videoclips, foto's, geluidsopnames, dictaten, tekeningen en checklists.
- ❖ Gebruik een systeem om observaties en notities te organiseren, zodat de informatie kan worden gedeeld, gescreend, beoordeeld en verwerkt in plannings.
- ❖ Deel observaties met gezinnen en andere professionals (na toestemming van de ouders) die met het kind werken, met als doel om naadloze zorg te bieden aan het kind en om hen te betrekken bij interventies of inschakeling van andere diensten.
- ❖ Maak gericht tijd vrij voor het beoordelen van de documentatie met andere sleutelvolwassenen.

Pincipe 6.3 Aanbevolen werkwijzen

De observaties en documentatie van de kennisverwerving en socialisatie van het kind worden gezamenlijk besproken. Doel is om te bepalen of de werkwijzen van professionals moeten worden herzien/verbeterd in het kader van een continu proces.

- ❖ Bespreek observaties en documentatie, zowel individueel en informeel met collega's, als via collegiale toetsing/mentoring en gezamenlijke besprekingen. Zo ontstaat een diepgaander inzicht in de ontwikkeling, kennisverwerving en socialisatie van het kind.
- ❖ Wissel met collega's gedocumenteerde observaties uit over de gezondheid, ontwikkeling, kennisverwerving en socialisatie van het kind. Doel: verbetering van werkwijzen.
- ❖ Bouw samen met collega's nieuwe kennis op door samenwerking, gezamenlijke besprekingen van documentatie, trainingsmogelijkheden tijdens het werk, mentoring, coaching en een continue herziening van werkwijzen.

Aanbevolen werkwijzen

Pincipe 6.4

6.4 Een ontvankelijke lange- en kortetermijnplanning bouwt voort op de individuele sterke punten en behoeften van het kind.

- ❖ Gebruik observaties en documentatie om voor de langere termijn plannen te maken voor de ervaring van het kind, inclusief de aanpassingen aan de interacties en interventies die de volwassene ten opzichte van het kind en zijn omgeving moet doen.
- ❖ Zet kortetermijnplannen op voor leermogelijkheden, op basis van de reacties, interesses, sterke punten en behoeften van elk kind.
- ❖ Implementeer plannen door het kind te volgen in de interactie met materialen, mensen en natuur en doe waar nodig aanpassingen.

Een stimulerende omgeving, thuis en op de locatie waar de voorzieningen worden aangeboden, draagt bij aan het fysieke, mentale en emotionele welzijn van kinderen onder de drie jaar. Het biedt een ruimte waarin de relaties met deze kinderen kunnen worden opgezet, gestimuleerd en onderhouden. Ook draagt een dergelijke omgeving bij aan het welzijn, de ontwikkeling en de kennisvergaring van een kind doordat er acties worden ondernomen en materialen worden aangeboden die het kind een betekenisvolle ervaring bieden. Hiermee vergroot het kind zijn vaardigheden en worden spelen en verkennen gestimuleerd. Deze omgeving geeft kinderen een mogelijkheid om actief bij te dragen aan de eigen kennisvergaring. Ze kunnen nieuwe vaardigheden opdoen, krijgen zelfvertrouwen, worden autonoom en krijgen het gevoel 'erbij' te horen.

De omgeving moet zorgen dat elk kind beschermd en veilig is. Gezien hun kwetsbaarheid moeten jonge kinderen op elk moment van hun verblijf in de kinderopvang zichtbaar en hoorbaar zijn. Toezicht is bij wet verplicht, maar kan ook helpen om een groot aantal veiligheidsproblemen te voorkomen, zoals het inslikken van voorwerpen of verstikking.

In een centrum moeten gezinnen zich welkom en goed geïnformeerd voelen. Gezinnen worden gerespecteerd als essentiële partners in de dialoog en de besluitvorming rond hun kinderen. Bied gepaste ruimten om informatie uit te wisselen tussen ouders en personeel en om van elkaar te leren.

Focusgebied 7:

stimulerende omgevingen

3 PRINCIPES,
15 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 7.1 **Aanbevolen werkwijzen**

De omgeving draagt bij aan de veiligheid en het emotionele welzijn van het kind.

- ❖ Zorg voor een omgeving die veilig, schoon/hygiënisch en vrij van vervuilingen is en waarin meubels en spelmaterialen geen schade kunnen toebrengen aan een zeer jong kind.
- ❖ Neem stressfactoren weg in de omgeving.
- ❖ Speel in op de behoefte van jonge kinderen aan ontspanning, slaap en stilte door hier voldoende tijd en ruimte voor vrij te maken.
- ❖ Draag bij aan een fysieke en emotionele omgeving die conflicten tot een minimum beperkt en positieve interacties met en tussen peuters stimuleert. Zorg voor voldoende middelen en bevestigende interventie.
- ❖ Houd continu toezicht op de kinderen, zelfs als ze bij ouders zijn of slapen.

Pincipe 7.2 **Aanbevolen werkwijzen**

De omgeving is uitnodigend, toegankelijk en comfortabel en geeft het gevoel 'erbij te horen'.

- ❖ Richt de ruimte voor het kind zo in dat deze aansluit bij de huidige behoeften en interesses van het kind en de mate waarin het in staat is om vrij te bewegen.
- ❖ Zorg dat hulpmiddelen en accessoires voor verzorgingsroutines op een gemakkelijk bereikbare plek staan.
- ❖ Bied kinderen een ruimte die warm en zacht is en uitnodigt tot intimiteit.
- ❖ Zorg dat er foto's van het kind en het gezin zichtbaar zijn, en materialen en middelen uit de lokale gemeenschap, cultuur en natuur.
- ❖ Richt de ruimte zo in dat gezinsleden zich bij elk bezoek op hun gemak en welkom voelen.

Pincipe 7.3 Aanbevolen werkwijzen

De omgeving stimuleert spelen, ontdekken, autonomie en initiatieven van het kind.

- ❖ Richt de omgeving zo in dat het spelen, het ontdekken en de autonomie (het nemen van initiatieven en besluiten) van het kind worden gestimuleerd.
- ❖ Bied spelmogelijkheden en andere materialen aan voor de holistische ontwikkeling van het kind.
- ❖ Kies diverse materialen met een open einde, die uitnodigen tot meerdere combinaties, om het spelen en ontdekken te stimuleren.
- ❖ Zorg dat kinderen tenminste een deel van de dag buiten zijn.
- ❖ Doe actief mee als deel van de groep, als partner en als hulpbron voor kinderen en eventueel ouders. Bied kinderen en ouders daarbij ook genoeg ruimte voor zelfstandigheid.

Er is een verband tussen de kwaliteit van de voorzieningen die kinderen jonger dan drie jaar gebruiken en de mate waarin de volwassene die met hen werkt is voorbereid en zich professioneel heeft ontwikkeld. Iedereen die met deze leeftijdsgroep werkt moet training en/of leermogelijkheden hebben gehad om te begrijpen welke specifieke behoeften en kenmerken deze leeftijdsgroep heeft en welke cruciale rol volwassenen hierbij spelen. Wanneer de pedagogisch medewerker actuele kennis heeft over de ontwikkeling van kinderen, regelmatig de eigen werkwijzen heroverweegt, een professionele dialoog aangaat en goed samenwerkt met anderen (ook met ouders), leidt dat tot positieve resultaten voor de kinderen. Dit kan het beste door onderdeel te worden van een leergemeenschap, waarin zowel het gezamenlijk leren als de permanente professionele ontwikkeling worden gestimuleerd (CoRe, 2011). Leergemeenschappen, waarbij personeel uit diverse sectoren samen nadenken over werkwijzen en kwaliteit, zijn nog verrijkender voor de professionele ontwikkeling en beter voor kinderen en gezinnen.

Focusgebied 8: professionele ontwikkeling

2 PRINCIPES,
10 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 8.1 Aanbevolen werkwijzen

Kennis over de ontwikkeling en de kennisvergaring draagt bij aan de kwaliteit van de eerste ervaringen van het kind.

- ❖ Zorg voor basiskennis van ontwikkelings-, neurologische en educatieve theorieën en onderzoek en breng deze goed over.
- ❖ Werk bij alle ervaringen van het kind volgens een holistische visie op ontwikkeling en kennisvergaring.
- ❖ Herken welke belangrijke gebieden er zijn in de holistische ontwikkeling van een kind en praat hierover op invoelende wijze met gezinnen.
- ❖ Herken welke individuele verschillen en schommelingen er zijn in de kennisverwerving en ontwikkeling van het kind, waarover moet worden nagedacht en waar gepaste actie op moet worden ondernomen.
- ❖ Gebruik de eigen kennis om een voortrekkersrol te spelen, wanneer de ontwikkeling wordt belemmerd. Breng actief positieve veranderingen aan in de omgeving, activiteiten (het curriculum), werkwijzen, interventies en aard van de relaties die zorgen voor een optimale kennisverwerving en een optimaal welzijn bij het kind.

Pincipe 8.2 Aanbevolen werkwijzen

Continue professionele ontwikkelingsactiviteiten verbeteren de kwaliteit in de praktijk.

- ❖ Evalueer uzelf continu en denk na over wat beter kan.
- ❖ Maak werkwijzen beter en degelijker via professionele ontwikkelingsactiviteiten. Denk aan deelname in trainingen voor toekomstige of huidige professionals, het inroepen van de hulp van een mentor of coach, werken binnen professionele leergemeenschappen, enzovoort. Het gaat hierbij om alle aspecten van dit kader, inclusief de interactieve en communicatieve vaardigheden.
- ❖ Maak deel uit van leergemeenschappen met gezinnen en andere personen die met dezelfde of vergelijkbare kinderen werken, om zo een doordachte dialoog op te zetten over werkwijzen, het effect hiervan op kinderen en de mogelijkheden om deze te verbeteren. Zo worden kinderen zo goed mogelijk gesteund in hun kennisverwerving en ontwikkeling.
- ❖ Zoek professionele ontwikkelingsactiviteiten die helpen bij het ontwikkelen van strategieën om te reageren op de onzekerheid die snelle maatschappelijke veranderingen met zich meebrengen voor het leven van kinderen en gezinnen.
- ❖ Wees alert op persoonlijke problemen en mogelijke vooroordelen of barrières, die effect hebben op de relaties met kinderen en gezinnen. Win professioneel advies in of volg verdere trainingen.

Dit is een geïntegreerde aanpak die betrekking heeft op diverse soorten diensten die op lokaal niveau worden aangeboden. Samenwerking tussen diensten (en dus tussen professionals die deze diensten verzorgen) is cruciaal. Wanneer er wordt overgestapt van een service- en beroepsgerichte aanpak naar een aanpak waarbij het kind en het gezin centraal staan, leidt dat tot een totaalpak die beter kan inspelen op de verstrengelde behoeften van kinderen en hun gezinnen, met name in kwetsbare groepen. Overlappingsen en gaten in de ondersteuning van jonge kinderen en gezinnen worden weggenomen door continue communicatie en samenwerking tussen de verschillende sectoren.

Voor professionals en paraprofessionals die met jonge kinderen en hun gezinnen werken, is het vooral belangrijk dat ze samenwerken. Het is van belang dat ze deelnemen aan professionele ontwikkelingsactiviteiten met andere professionals binnen de gemeenschap. Zo kunnen ze van elkaar en van elkaars werk leren. Ze kunnen manieren bespreken om het beste op te komen voor de kinderen en gezinnen in de gemeenschap. Het is echter essentieel dat ze ouders hierover altijd informeren en dat deze toestemming geven, voordat er met anderen over hun gezin wordt gepraat. Zorg voor vertrou-

welijkheid: de privacy, waardigheid en autonomie van het kind en het gezin moeten worden gerespecteerd. Het is ook belangrijk dat dienstverleners consistente informatie geven aan ouders en gezinnen.

Door observaties te documenteren en te bespreken, leren professionals beter omgaan met de sterke punten en de behoeften van kinderen. Daarnaast helpt documentatie van de geestelijke gezondheid van gezinsleden, van de economische en woonomstandigheden, van hun opvoedkundige en andere levensdoelen en van hun sterke punten en ontvankelijkheid voor hun kinderen ook om andere professionals te stimuleren om gepast te reageren, vanuit hun eigen vertrekpunt. Gebruik diverse observatiemethoden om jonge kinderen en hun gezinnen te helpen die te maken krijgen met afspraken tussen instellingen, protocollen en doorverwijzingstrajecten.

Wie werkt met kinderen onder de drie jaar en hun gezinnen, moet ook beseffen dat alle kinderen op regelmatige basis moeten worden gescreend. Dit gebeurt met behulp van instrumenten die door elk afzonderlijk land zijn goedgekeurd. Screeningtools meten de voortgang en zorgen voor een optimale ontwikkeling. Ze zijn niet bedoeld om te bevestigen dat iemand een handicap heeft; ze geven alleen aan welke kinderen en gezinnen mogelijk een risico lopen, vertraging of een achterstand hebben opgelopen, of verdere beoordelingen en extra steun nodig hebben. Kinderen, bij wie is vastgesteld dat ze mogelijke vertragingen in de ontwikkeling hebben of een achterstand hebben, moeten tijdig worden doorverwezen naar een deskundige en bevoegde interventiedienst voor jonge kinderen. Dit geldt ook voor kinderen die mogelijk ondervoed zijn of atypisch gedrag vertonen. Bij interventieprogramma's voor jonge kinderen worden er regelmatig formele beoordelingen uitgevoerd om een profiel op te stellen van de ontwikkeling en voortgang van het kind. Er wordt bepaald of er sprake is van speciale behoeften of vertragingen in de ontwikkeling. Vroege interventie voorkomt dat een groot aantal kinderen levenslange trauma's, vertraging of achterstand oplopen of atypisch gedrag gaan vertonen, door tijdens deze cruciale leeftijdsperiode zorg en ondersteunende diensten op maat te bieden.

Focusgebied 9:

intersectorale samenwerking

2 PRINCIPES,
12 AANBEVOLEN WERKWIJZEN

Pincipe 9.1 Aanbevolen werkwijzen

Er moet worden samengewerkt met andere professionals en diensten binnen en tussen sectoren. Tegelijkertijd moeten de privacy, vertrouwelijkheid en waardigheid van kinderen en gezinnen worden gegarandeerd. Zo verbetert de kwaliteit van de dienstverlening.

- ❖ Voorzie het gezin van informatie, doorverwijzingen en doorkoppelingen naar andere diensten die zij of het kind nodig hebben, terwijl de vertrouwelijkheid, privacy en waardigheid gewaarborgd zijn.
- ❖ Werk op gelijkwaardige basis samen met collega's van andere diensten, met respect voor elkaars functie, verantwoordelijkheid en expertise.
- ❖ Netwerk, ga dialogen aan, denk na en neem deel aan professionele ontwikkelingsactiviteiten. Doe dit samen met anderen die diensten aanbieden aan kinderen onder de drie jaar, om zo soepele overgangen en coördinatie tussen elkaars diensten te garanderen.
- ❖ Faciliteer dialogen met collega's en andere dienstverleners om een voortrekkersrol te spelen bij het vastleggen van democratische en inclusieve werkwijzen binnen de dienstverlening voor jonge kinderen.
- ❖ Houd alle informatie over kind en gezin vertrouwelijk en verstrek deze alleen met toestemming van de ouders of als het kind een risico loopt.

Pincipe 9.2 Aanbevolen werkwijzen

Indien nodig wordt een kind verwezen naar interventiespecialisten voor jonge kinderen, om een formele screening en beoordeling te laten uitvoeren. Zo kunnen vertragingen in de ontwikkeling en atypisch gedrag in een later levensstadium worden voorkomen.

- ❖ Deel observaties met interventiespecialisten voor jonge kinderen. Doel: bepalen welke kinderen mogelijk risico lopen op een vertraging of achterstand in de ontwikkeling.
- ❖ Werk met geldige, betrouwbare en gepaste screeninginstrumenten, die worden aanbevolen door interventiespecialisten voor jonge kinderen, om kinderen te volgen bij wie vertragingen, achterstanden en atypische gedragingen zijn opgemerkt.
- ❖ Sta open voor vroege-interventiespecialisten en werk met hen samen om activiteiten in te zetten voor kinderen bij wie vertraging of achterstand is gesignaleerd.
- ❖ Wees invoelend in de communicatie met ouders en families als het gaat om een verwijzing naar of informatie ontvangen van een interventiedienst die gaat over vertraging of achterstand bij het kind.
- ❖ Win informatie in bij ouders/families en bouw hierop voort. Dit is onderdeel van een continu beoordelingsproces rond een kind met een vertraging of achterstand.
- ❖ Deel observaties met kinderbeschermingsspecialisten om te bepalen welke kinderen mogelijk risico lopen op mishandeling of verwaarlozing.
- ❖ Gebruik de informatie uit eventuele formele beoordelingen van specialisten bij interventie- of kinderbeschermingsdiensten op een vertrouwelijke en invoelende manier.

WOORDENLIJST

- A**
- Afstemming** 'Afstemming omschrijft hoe iemand reageert op de emotionele behoeften en stemmingen van iemand anders. Een persoon met een hoge mate van afstemming reageert met gepaste taal en gepast gedrag op de emotionele toestand van de ander. Deze persoon is goed in het herkennen van stemmingen en emoties bij anderen en past zijn of haar reactie hierop aan. Het is belangrijk dat ouders over dit vermogen beschikken. Zij kunnen ontdekken wat hun baby's voelen of denken, en hier gepast op reageren.' <http://www.alleydog.com/glossary/definition.php?term=Attunement#ixzz3zuNOcLsY>
- D**
- Discriminatie** Discriminatie is vooringenomenheid die in de praktijk wordt gebracht. Discriminatie kan plaatsvinden jegens een persoon of groep, op basis van kenmerken als afkomst, ras, klasse, gender, leeftijd, fysieke vermogens, religieuze overtuigingen of seksuele geaardheid.
- G**
- Geïntegreerde aanpak** Een aanpak die diverse soorten mensen, handelingen en ideeën combineert in één effectieve groep die samenwerkt ten behoeve van het kind en het gezin.
- Gezinssamenstelling** Hiermee worden de mensen binnen het gezin bedoeld die continu contact hebben met het kind. Het is belangrijk om te beseffen dat gezinssamenstellingen kunnen afwijken van wat voorheen werd gezien als het traditionele gezin, bestaande uit een moeder, een vader en kinderen. Een gezin kan bestaan uit een alleenstaande ouder, ouders van hetzelfde geslacht, grootouders die bij de kinderen in huis wonen, ouders die afwezig zijn maar nog wel betrokken zijn bij hun kinderen, kinderen die worden opgevoed door oudere broers of zussen en nog een groot aantal andere samenstellingen.

H	Hechting	<p>‘Hechting is een diepe en blijvende emotionele band die de ene persoon met de andere verbindt, dwars door tijd en ruimte heen.’ (Ainsworth, 1973; Bowlby, 1969) ‘Hechting kenmerkt zich door specifiek gedrag bij kinderen, zoals het zoeken van nabijheid tot de hechtingsfiguur wanneer het van streek is of zich bedreigd voelt.’ (Bowlby, 1969)</p> <p>‘Hechtingsgedrag van volwassenen ten opzichte van het kind bestaat er onder meer uit dat volwassenen op een invoelende en gepaste manier reageren op behoeften bij het kind. Dergelijk gedrag lijkt universeel te zijn en te gelden voor alle culturen. De hechtingstheorie geeft een verklaring over het ontstaan van de relatie tussen ouder en kind, en over de invloed die deze vervolgens heeft op de ontwikkeling van het kind.’</p> <p>http://www.simplypsychology.org/attachment.html</p>
	Het kind in het achterhoofd houden (aanpak)	Een aanpak die bij de zorg voor een kind altijd rekening houdt met diens behoeften, sterke punten, interesses en dergelijke.
	Holistische ontwikkeling	De fysieke, emotionele, relationele (sociale), intellectuele (cognitieve) en spirituele aspecten van het leven van een kind.
I	Intersectorale aanpak	Een aanpak waarbij diverse organisaties in meerdere sectoren met elkaar samenwerken. In het geval van jonge kinderen zijn dit de gezondheidszorg, de educatie en de sociale bescherming.
	Intersubjectiviteit	Dit is de interactie tussen twee afzonderlijke, bewuste geesten. Colwyn Trevarthen heeft intersubjectiviteit toegepast op de zeer snelle culturele ontwikkeling van pasgeboren kinderen. Onderzoek lijkt erop te wijzen dat mensen als baby biologisch zijn voorgeprogrammeerd om ‘hun handelingen te coördineren met anderen’. Dit vermogen om handelingen te coördineren en te synchroniseren met anderen maakt cognitieve en emotionele kennisvergaring mogelijk via sociale interactie. Daarnaast verloopt de meest productieve sociale relatie - kind en ouders - in twee richtingen, waarbij beide partijen op actieve wijze bijdragen aan een gedeelde cultuur. Door dit tweerichtingsverkeer kunnen de actieve partijen hun relatie precies zo vormgeven als ze willen. Wat zij als belangrijk beschouwen, krijgt de meeste focus. De nadruk wordt gelegd op het idee dat kinderen actief betrokken zijn bij hoe ze leren, door gebruik te maken van intersubjectiviteit.

K	Kennisverwerving	‘Jonge kinderen verwerven hun kennis op verschillende manieren. Elk kind heeft een eigen set houdingen, gewoonten en voorkeuren in zijn/haar interacties en verkenningen. Hieronder vallen de initiatieven, de planning, de betrokkenheid, de probleemoplossing, het gebruik van hulpmiddelen en de reflectie bij het kind.’ http://www.highscope.org/Content.asp?ContentId=719
	Kritische reflectie	‘Kritische reflectie is een niveau van reflectie, waarop je bedenkt wat je wel of niet opneemt in andere vormen van reflectie. Bij kritische reflectie denken we na over onze werkwijzen, ervaringen en ideeën. Vervolgens worden we uitgedaagd om een stap achteruit te zetten en ons denken te evalueren door vragen te stellen. Kritische reflectie vraagt van ons dat we niet alleen in het verleden duiken en naar het heden kijken, maar juist ook speculeren over de toekomst en actie ondernemen.’ http://www.education.vic.gov.au/Documents/childhood/professionals/support/reffram.pdf
L	Leergemeenschappen	Een groep mensen die bepaalde waarden en overtuigingen deelt en actief betrokken is bij het leren van elkaar en bij het helpen van elkaar tijdens het leren.
O	Onderdrukking	De systematische uitbuiting voor eigen gewin van de ene sociale groep door de andere.
	Overgangen	Momenten op de dag waarop er een verandering van activiteit, plaats, tempo of instructieniveau plaatsheeft. Hiermee worden ook veranderingen bedoeld van de ene soort opvang naar de andere (bijvoorbeeld van huis naar de kinderopvang).
R	Reflectie	De handeling waarbij wordt stilgestaan bij een ervaring uit het verleden en de impact die deze ervaring had. Reflectie is een proces waarbij iemand zijn eerdere prestaties onder de loep neemt om toekomstige prestaties te verbeteren.
	Relatiegebaseerde leeraanpak	‘Een leeraanpak die zich richt op het belang van het feit dat leren plaatsvindt binnen de context van relaties, en dat het in cruciale mate wordt beïnvloed door de kwaliteit van die relaties.’ (Norman-Murch, 1996)

R	Routines	Een reeks handelingen die regelmatig wordt uitgevoerd; een vaststaand programma.
S	Samen kennis opbouwen	‘Samen met anderen kennis opbouwen, of samen werken aan het onderzoeken, analyseren, interpreteren en reorganiseren van kennis of kennisvergarig. Hierbij wordt rekening gehouden met de emotionele aspecten van het leren, de dynamiek van het samen met anderen leren, het belang van de context en de doelen, effecten en resultaten van het leren.’ https://www.nationalcollege.org.uk/transfer/open/adsbm-phase-3-module-1-enabling-learning/adsbm-p3m1s2/adsbm-p3m1s2t2.html
	Sudden infant death (wiegendood)	‘Het plotselinge, onverklaarbare overlijden van een kind van minder dan een jaar oud, doorgaans in de slaap. Hoewel de exacte oorzaak onbekend is, kan dit het gevolg zijn van een specifieke onderliggende gevoeligheid, een specifiek moment in de ontwikkeling en een stressfactor in de omgeving (bijvoorbeeld op de buik of zij slapen, oververhitting en blootstelling aan sigarettenrook).’ https://en.wikipedia.org/wiki/Sudden_infant_death_syndrome
T	Toxische stress	‘Hevige, frequente en/of langdurige tegenspoed zonder adequate ondersteuning van volwassenen. Denk aan fysieke of geestelijke mishandeling, chronische verwaarlozing, middelenmisbruik of psychische stoornissen bij de verzorger, blootstelling aan geweld en/of een opeenstapeling van financiële problemen in het gezin.’ http://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/
U	Uitsluiting	Ergens niet aan mee mogen doen (bewust of onbewust).
	Uniforme aanpak	Een manier om diverse groepen die betrokken zijn bij een kind en gezin te laten samenwerken. Doel: zorgen dat de aangeboden voorzieningen het beste aansluiten bij de behoeften van het kind en zijn gezinsleden.

- V**
- Veerkracht** 'Het vermogen om te herstellen van pech of veranderingen, of om zich hierop aan te passen.'
<http://www.wordcentral.com/cgi-bin/student?book=Student&va=resilience>
- Voorzieningen voor jonge kinderen** Hiermee worden alle diensten bedoeld die zich bezighouden of zich gaan bezighouden met diverse kinderen en hun gezinnen.
- W**
- Welzijn** De toestand waarin een persoon ontspannen, in balans, gezond en tevreden is.

Britto, P., Yoshikawa, H. en Boller, K. 2011. Quality of early childhood development programs in global contexts; rationale for investment, conceptual framework and implications for equity. *Social policy report*, Volume 25 #2: Ann Arbor, MI: Society for Research in Child Development. Bron: <http://files.eric.gov/fulltext/ED519240.pdf>

Center on the Developing Child, Harvard University. 2013. *Experiences build brain architecture*. http://developingchild.harvard.edu/resources/multimedia/videos/three_core_concepts/brain_architecture/

CoRe Final Report. 2011. *Competence requirements in early childhood education and care final report*. University of East London, Cass School of Education en Universiteit Gent, vakgroep Agogiek. Europese Commissie, Directoraat-generaal Onderwijs en Cultuur. 35–38. Bron: <http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/CoReResearchDocuments2011.pdf>

Dalli, C., White, J., Rockel, J. en Duhn, I. 2011. *Quality early childhood education for under-two-year-olds: What should it look like? A literature review*. Verslag voor het ministerie van Onderwijs. Bron: http://www.educationcounts.govt.nz/publications/ECE/Quality_ECE_for_under-two-year-olds/executive-summary

Geinger et al. 2015. Integration and alignment of services including poor and migrant families with young children. Transatlantic Forum for Inclusive Early Years, Dublin. Bron: <http://fr.calameo.com/read/0017742959a11foce223e?authid=6faHDP4Ccx2f>

Heckman, J. 1999. *Policies to foster human capital: working paper 7288*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

ISSA. 2010. *Competent teachers of the 21st century: Principles of quality pedagogy*. Amsterdam: ISSA. <http://www.issa.nl/content/issa-quality-principles>

ISSA. 2013. *Early childhood services for children from birth to three years of age and their families in the ISSA regions: Survey report*. Amsterdam: ISSA. <http://www.issa.nl/sites/default/files/3-6-Early%20Childhood%20Services%20for%20Children%20from%20Birth%20to%20Three%20Years%20Old.pdf>

Kaga, Y., Bennett, J. & Moss, P. 2010. *Caring and learning together: A cross-national study on the integration of early childhood care and education within education*.

Parijs: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001878/187818e.pdf>

Murray, L. 2014. The development of children's communication in the first two years: A research overview. Perspective – NCT's Journal on preparing parents for birth and early parenthood 23, 16–20. Bron: http://www.nct.org.uk/sites/default/files/related_documents/Murray%20The%20development%20of%20children%20communication%20in%20the%20first%20two%20years-%20a%20research%20overview%20opp%2015-20_o.pdf

OESO. 2001. *Starting strong: Early childhood education and care*. Parijs: OECD Publishing.

OESO. 2006. *Starting strong II*. Parijs: OECD Publishing.

OESO. 2012. *Starting strong III: A quality toolbox for early childhood education and care: Executive summary*. Parijs: OECD Publishing. <http://www.oecd.org/edu/school/49325825.pdf>

Reyes, C en Britto, P. 2014. *Achieving quality early childcare and education programs in the majority world: A practical and comprehensive framework for implementation, monitoring, and evaluation*. Edward Zigler Center in Child Development and Social Policy/Child Study Center/Yale University.

Rockel, J. 2009. *A pedagogy of care: Moving beyond the margins of managing work and minding babies*. Australian Journal of Early Childhood, 34 (3), 1–8. Bron: <http://www.earlychildhoodaustralia.org.au/wp-content/uploads/2014/06/AJEC0903.pdf>

Trevarthen, C. 2010. What is it like to be a person who knows nothing? Defining the active intersubjective mind of a newborn human being. *Infant and Child Development, Special Issue*.

VN-Kinderrechtencomité, VN-Kinderfonds en de Bernard van Leer Foundation. 2006. *A Guide to General Comment 7: Implementing Child Rights in Early Childhood*. Den Haag: Bernard van Leer Foundation. Bron: http://www.bernardvanleer.org/a_guide_to_general_comment_7_implementing_child_rights_in_early_childhood

UNESCO. 2014. *Early childhood care and education: Addressing quality in formal pre-primary learning environments*. In druk.

UNICEF. 2012. *A framework and tool box for monitoring and improving quality*. Concept. New York.

UNICEF. 2014. *Protecting children's rights*. Bron: http://www.unicef.org/crc/index_protecting.html

White, E. J., Peter, M. en Redder, M. 2015. Infant and teacher dialogue in education and care: A pedagogical imperative. *Early Childhood Research Quarterly*, 30, 160–173. Bron: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0885200614001197>

White, E. J. en Redder, M. 2015. Proximity with under two year olds in early childhood education: A silent pedagogical encounter.

Werkgroep Opvang en onderwijs voor jonge kinderen onder auspiciën van de Europese Commissie. 2014. *Proposal for key principles a quality framework on early childhood education and care*. http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf

ISSA – Een innovatief netwerk van professionals en organisaties die gespecialiseerd zijn in de ontwikkeling van jonge kinderen, voornamelijk in Europa en Centraal Azië, met als doel om voor deze kinderen opvang en onderwijs van hoge kwaliteit toegankelijk te maken.

www.issa.nl